

DOI: 10.32089/WBH.PHW.2024.2(288).0004

ORCID: 0000-0002-2952-1761

ORCID: 0000-0003-2342-8168

SZYMON KOWALSKI

Politechnika Gdańska

WOJCIECH SAMÓL

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Uniwersytet Gdański

Architektura oraz historia tzw. nowych koszar na Westerplatte w latach 1933–2023¹

ABSTRACT

Based on in situ and archival research, the article traces the history of the creation and transformation of the new barracks on Westerplatte, which is now preserved as a permanent ruin. During the study, a digital survey was conducted using laser scanning, leading to the creation of the virtual reconstruction of the site, using 3D modelling techniques. This reconstruction, among other things, allowed for the visualization of the facility's condition before the outbreak of the war. For the first time, the article presents views of the elevation, cross-section, and floor plans, verifying the spatial and functional organization of the building's interior. Additionally, it offers a reinterpretation of the function of its rooms, thereby significantly deepening the existing knowledge.

Wstęp

Artykuł jest kontynuacją prac opisanych w publikacji z 2023 r.², w której autorzy zebrali szeroki zakres materiału źródłowego dla historii Westerplatte

¹ Publikacja finansowana ze środków projektu „Laboratorium Digitalizacji i Wizualizacji Architektury. Dab – Digital Architecture Lab. Analiza oraz digitalizacja krajobrazu fortyfikacji miasta Gdańska” realizowanego w ramach Programu *Cuprum Supporting Research Team Building In Emerging Areas*, Politechnika Gdańska: Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza.

² Wojciech Samól et al., „Where the Second World War in Europe Broke Out: The Land-Scape History of Westerplatte, Gdańsk Danzig”, *Land* 12 (2023): 1–22, <https://doi.org/10.3390/land12030596>.

w wyniku czego zdecydowali poświęcić osobną pracę tematowi tzw. nowych koszar na Westerplatte. Szczególne podziękowania autorzy kierują do: prof. dr. hab. inż. arch. Jakuba Szczepańskiego, dr. hab. inż. arch. Roberta Hirscha, byłego dyrektora Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku – dr. hab. Grzegorza Berendta, dr. inż. arch. Piotra Samóła oraz dr inż. arch. Anny Orchowskiej.

Nowe koszary na Westerplatte³ są dziś zachowane w postaci trwałej ruiny południowego skrzydła koszar. Termin odnosi się do celowego procesu stabilizacji degradacji, konserwacji oraz ochrony zachowanej oryginalnej substancji przed dalszym pogorszeniem się stanu technicznego⁴ mogącego prowadzić do zniszczenia⁵. 1 września 1939 r. koszary były świadkiem wystrzałów, które symbolicznie rozpoczęły II wojnę światową⁶. Po wojnie obiekt stał się również świadkiem zmian ustrojowych w Polsce, a także przeobrażeń związanych z realizacją założenia pomnikowego wraz z aranżacją przestrzeni stworzonej w 1966 r.⁷

Dziś ruiny koszar są nieodłącznym elementem krajobrazu Westerplatte. Znajdując się na trasie zwiedzania prowadzącej do Pomnika Obrońców

³ Określenie „nowe koszary” zaczęło pojawiać się w relacjach uczestników walk, najczęściej wśród obrońców przebywających dłużej w obrębie Wojskowej Składnicy Tranzytowej, dla rozróżnienia od budynku dawnych koszar (hotelu pokurortowego), w którym swoje pomieszczenia bytowe posiadali wartownicy do czasu otwarcia w 1937 r. nowoczesnego budynku koszarowego użytkowanego przez stronę polską zaledwie 3 lata. Łącznie budynek istniał przez mniej niż dekadę, do jego bezpowrotnego zniszczenia.

⁴ Więcej o technicznych aspektach „trwałej ruiny”: Bogusław Szmygin, „Ochrona zabytkowych ruin – założenia do teorii i praktyki”, *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* 6 (2018): 191–200; Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (karta wenecka); Jan Tajchman, „Adaptacje zabytków architektury w świetle współczesnej teorii ochrony i konserwacji dóbr kultury”, w *Konserwacja, wzmacnianie i modernizacja budowlanych obiektów historycznych i współczesnych. Materiały konferencyjne. Konferencja naukowo-techniczna*, red. Gustaw Rakowski (Kielce: Politechnika Świętokrzyska, 2001), 131–142; Tajchman, „Ruiny historyczne jako przedmiot troski konserwatorskiej – uwagi o metodzie”, w *Ochrona Zabytków* 4 (2005): 27–45; Iga Malawska, „Trwała ruina – zasady i praktyka”, w *Trwała ruina, problemy utrzymania i adaptacji*, red. Szmygin (Lublin: Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, 2006), 81–92.

⁵ Karta ochrony historycznych ruin (zasady ochrony historycznych ruin) przyjęta Uchwałą Walnego Zgromadzenia Członków PKN ICOMOS 4 XII 2012 r., www.icomos-poland.org/pl/dokumenty/uchwaly/130-karta-ochrony-historycznych-ruin.html.

⁶ Simon Adams, *World War II* (Londyn: DK Eyewitness Books, 2004), 6.

⁷ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: AP w Gdańsku), Związek Polskich Artystów Plastyków w Gdańsku, 2230/114, Prace nagrodzone i wyróżnione w konkursie SARP nr 350 na architektoniczno-urbanistyczne oraz plastyczne opracowanie terenu Westerplatte, b.p. Szczególnie ciekawe, ze względu na aranżację koszar, są prace oznaczone numerami: 1, 20 i 56. Natomiast niektóre z wyróżnionych koncepcji konkursowych nie odnotowywały obecności koszar bądź sugerowały ich niwelowanie!

Ryc. 1. Nowe koszary na Westerplatte, stan w 2022 r.
Fot. Szymon Kowalski

Wybrzeża, są z pewnością odwiedzane przez większość turystów znajdujących się na półwyspie.

Do czasów współczesnych zachowało się jedynie skrzydło południowe, obecnie częściowo udostępnione zwiedzającym w formie trwałej ruiny, które w założeniach symbolicznie podkreślić miało m.in. ofiarę poniesioną przez naród polski zarówno w 1939 r., jak i podczas trwania całej wojny. Ten obraz jest efektem zamierzonym, lecz zdecydowanie wymagającym wyjaśnienia oraz przedstawienia pełnej historii przedmiotowego obiektu, gdyż obecnie przekaz ten może budzić wątpliwości. Co istotne, już w 1974 r. po raz pierwszy zasygnalizowano potrzebę opieki nad reliktnymi koszar⁸, uważając je za najważniejszy z elementów dawnej Wojskowej Składowicy Tranzycyjnej (dalej: WST).

Badania przeprowadzone w latach 2019–2023 przez zespół autorów skutkują zebraniem dostępnej wiedzy oraz znaczącym jej pogłębieniem o nowe ustalenia odkryte w toku prac archiwalnych jak i tych *in situ*. Zastanawiający jest tym samym fakt, że przez lata żaden z badaczy Westerplatte nie pokusił się o przeprowadzenie badań nad samym obiektem. Zebranie chociażby wszystkich dostępnych relacji traktujących o tym szczególnym relikcie

⁸ Główne założenia programowe Muzeum Walki Oręża Polskiego pt.: „Westerplatte – Wisłoujście” opracowane w formie maszynopisu w 1974 r. przez Tadeusza Domagałę, w których czytamy m.in.: „zachowane w postaci trwałej ruiny, pięknie wkomponowane w zieleni szczątki dawnych koszar. Całość założenia posiada jednak charakter niejednorodny i wymaga generalnego uporządkowania”. Wartym podkreślenia jest ówczesne podejście do trwałej ruiny z jednoczesną świadomością potrzeby całościowej poprawy stanu zachowania obiektów historycznych na terenie Westerplatte, już po oddaniu nowego zagospodarowania przestrzeni półwyspu.

architektury przyczyniłoby się do pogłębienia wiedzy o nim. Szczątkowe dane pozyskiwane od żyjących jeszcze obrońców z pewnością pozwoliłyby uszczegółowić wiedzę i odpowiedzieć na wiele z sformułowanych w tym artykule pytań dotyczących wyglądu koszar oraz roli w obronie składnicy we wrześniu 1939 r.

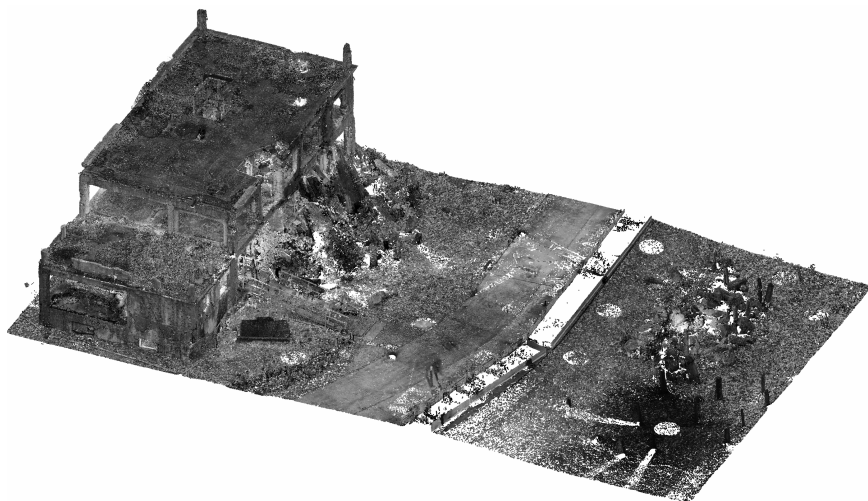
Metodologia pracy

Przyjęta metodologia opracowania naukowego została podzielona na badania *in situ*, badania źródłowe opierające się na kwerendzie archiwalnej oraz przegląd literatury. Odbyto kwerendę w Archiwum Państwowym w Gdańsku, Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie, Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Gdańsku, Instytucie Polskim i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie, a dla rozbudowania zasobu ikonografii w takich jednostkach jak: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, *Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv* we Fryburgu Bryzgowijskim, *National Archive of Record Administration* w Collage Park i *National Collection of Aerial Photography* w Edynburgu. Uzupełnieniem były zbiory prywatne, rozszerzające zasób przede wszystkim o niepublikowane wcześniej fotografie, ukazujące w szczegółach większość elewacji oraz podział wnętrza koszar. Zdjęcia były zazwyczaj wykonywane już po zakończeniu walk w 1939 r. Zebranie tej bazy źródłowej pozwoliło na znaczne pogłębienie wiedzy dotyczącej koszar. Na potrzebę badań wykonano inwentaryzację w postaci skanu laserowego⁹, który w formie chmury punktów posłużył jako materiał referencyjny przy cyfrowej rekonstrukcji budynku. Wykonano również inwentaryzację fotograficzną i analizę istniejącej zachowanej substancji obiektu.

Dzięki przyjętej metodologii *digital twin* (cyfrowego bliźniaka)¹⁰ możliwe było komplementarne zebranie oraz weryfikacja krzyżowa wiedzy w postaci zbudowania modelu 3D, który posłużył do wirtualnej rekonstrukcji budynku koszar, opartego na poprzednim skanie laserowym. W ten sposób możliwe było wykonanie schematów w postaci: rzutów, przekrojów i widoków elewacji, ukazujących koszary na Westerplatte w przededniu wybuchu wojny.

⁹ Podczas wstępnej części badań nad nowymi koszarami autorzy wykonali skan laserowy składający się z 96 poszczególnych skanów, tworząc chmurę punktów o łącznej liczbie 1952 290 541 punktów w kolorze, przy użyciu skanera Faro Focus 70 ze średnim błędem pomiaru wynoszącym 4,5 mm.

¹⁰ Andrea Arrighetti et al., „Multidisciplinary study for the documentation of the Ramin-toja Church in Vilnius. Development of 3D models for virtualization and historical reconstruction”, *Disegnarecon* 14, nr 27 (2022): 13.1–13.16, <https://doi.org/10.20365/disegnarecon.27.2021.13>.

Ryc. 2. Finalny skan laserowy opracowany i wyczyszczony m.in. z drzew oraz straganów w procesie postprodukcji
Źródło: opracowanie własne.

Stan wiedzy o nowych koszarach

Pobieżne potraktowanie tematyki związanej z architekturą w dotychczasowych badaniach należy tłumaczyć po pierwsze zajmowaniem się historią obrońców Westerplatte, a nie obiektów, oraz złudnym poczuciem, że o istniejącym częściowo obiekcie zgromadzono wystarczającą ilość informacji. Tym samym dokładniejsze i bardziej wnikliwe podjęcie tematu wzniesienia koszar nie pojawia się w żadnym z dotychczasowych opracowań¹¹.

Pojedyncze informacje odnajdujemy, co zrozumiałe, w literaturze przedmiotu, zwłaszcza z pierwszych lat po zakończeniu wojny¹², kiedy wspomnienia wśród obrońców były wciąż żywe. Należy tutaj zwrócić uwagę na brak kluczowego dokumentu, jakim był projekt budowlany nowych koszar z lat trzydziestych XX w. Należy sądzić, że był to dokument ściśle tajny oraz według aktualnej wiedzy najprawdopodobniej nie zachował się. Pierwszą dokładniejszą wzmianką była publikacja ukazująca plan sutereny koszar,

¹¹ Andrzej Drzycimski, *Westerplatte, cz. 2, Reduta wojenna* (Gdańsk: Fundacja Gdańska, 2014), 151–153; Jarosław Tulisza, *Westerplatte 1926–1939* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002), 83–84.

¹² Franciszek Dąbrowski, *Wspomnienia z obrony Westerplatte* (Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1957), 63–64; Zofia Maisner, *Obroncy Westerplatte* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1950), 24 i n.; Wacław Deredzikowski, „Bój o Westerplatte” (Włocławek, 1950), 19–20, mps; Zbigniew Flisowski, zebra., oprac., wstęp, *Westerplatte* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1959), w tym m.in. relacje: Leona Pająka, Jana Naskręta, Jana Gryczmana, Władysława Barana, Józefa Siłakowskiego.

wykonana przez rusznikarza i ogniomistrza WST – Leonarda Piotrowskiego¹³. Zbiegło się to w czasie z publikowanymi przez płk. Józefa Siłakowskiego schematycznymi rysunkami koszar i ich opisem¹⁴.

Czasy powojenne 1945–1966

Bez względu na to w jakim stopniu obiekt uległ zniszczeniom w marcu 1945 r., pewnym jest, że zaraz po wojnie całość północnego skrzydła koszar została zniszczona¹⁵. Konstrukcja żelbetowa została naruszona, natomiast wypełnienie ceglane, przez brak powiązania z żelbetem, zostało pod wpływem eksplozji wypchnięte, skutkując dzisiejszym obrazem destrukcji koszar. Dodatkowo pogrubiony strop wartowni nr 6 został zdeformowany w postać koleby¹⁶. Z kolei rzadszy rozstaw słupów znajdujący się w północnej części budynku, co zostało potwierdzone w toku badań i analiz oraz wykonanym modelem 3D, mógł skutkować zawaleniem mniej wytrzymałego ustroju nośnego o większych rozpiętościach w tej części obiektu. Ostateczny kres znajdujących się na powierzchni gruzów skrzydła północnego koszar przyniosła budowa drogi dojazdowej do budowanego Pomnika Obrońców Wybrzeża.

Pomnik Obrońców Wybrzeża 1966

W 1964 r. został zorganizowany przez Stowarzyszenie Architektów Polskich (dalej: SARP) konkurs na budowę Pomnika Obrońców Wybrzeża

¹³ Stanisława Górnikiewicz, *Lwy z Westerplatte* (Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1983), 44; Andrzej Drzycimski, „Losy westerplatczyków”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 17 (68), nr 4 (258) (2016): 19–21. Dokonano wówczas próby udokumentowania jedynie pomieszczeń znajdujących się na najniższej z kondygnacji koszar. Nie zachowały się plany pozostałych pięter, które najprawdopodobniej nie zostały wykonane z powodu braku zasygnalizowania takiej potrzeby autorowi rysunków.

¹⁴ Instytut Polski i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS), Akta Westerplatte, MAR.A.II.6/1/2, płk. Józef Siłakowski, Organizacja obronna Westerplatte w wojnie 1939, Buenos Aires, 1958 r., 35, 37, 38. Wizja koszar znacząco różni się od obiektu, który powstał na terenie składnicy. Wśród głównych różnic można przytoczyć: układ okien pokazujący jedynie ideę grupowania ich po trzy w module; inna forma boniowania w głównej bryle budynku – brakuje go na wysuniętych tarasach, co może sugerować hipotezę o rozbudowie pierwotnego zaopiniowanego projektu; attyka ma inne proporcje oraz formę. Prawdopodobną jest teza, że pomimo pamięciowej reprezentacji, rysunek może ukazywać jedną z pierwszych koncepcji bryły koszar na Westerplatte, która w toku budowy została znacznie przearanżowana.

¹⁵ W toku prac saperskich i porządkowych z 2009 r. podjęto z koszar tysiące niewybuchów, a zachowana dokumentacja fotograficzna sugeruje, że część zgromadzonego materiału wybuchowego, jak i ułożonych we wnętrzu pocisków, nie eksplodowała.

¹⁶ Poświadczeniem tego stanu są chociażby zdjęcia lotnicze z sierpnia 1947 r. ukazujące zniszczone, północne skrzydło koszar, czy inne fotografie przedstawiające zniszczony obiekt w drugiej połowie lat czterdziestych XX w.

w celu m.in. upamiętnienia wydarzeń na Westerplatte i zagospodarowania terenu półwyspu. Zwycięzcami pierwszej nagrody (praca oznaczona nr 8 spośród 64 złożonych do konkursu) zostali: art. plast. Franciszek Duszeńko, inż. arch. Adam Haupt we współpracy z art. plast. Henrykiem Kitowskim¹⁷. Na przygotowanym przez organizatorów podrysie mapowym widać relikty koszar w postaci częściowej ruiny. Uwagę zwraca południowe skrzydło, które widnieje jako wyraźny prostokąt, natomiast skrzydło północne zaznaczone jako rumowisko.

W koncepcji zwycięzców zaproponowano wytyczenie trasy do pomnika właśnie przez skrzydło północne, co skutkowało usunięciem gruzu po części północnej koszar oraz częściowe włączenie ich reliktyw w koncepcję zagospodarowania półwyspu. Zwycięski projekt bardzo mocno ingerował w pozostałą przestrzeń Westerplatte, zwłaszcza w jego zachodnią część, zacierając zachowane ślady dawnej WST. Po latach możemy stwierdzić, że wraz z pracami związanymi z poszerzeniem kanału, „rewaloryzacja” związana z budową pomnika zniszczyła większość śladów dawnego pola bitwy skupiającego się na południowych i wschodnich krańcach półwyspu. Co ciekawe, zakładano również budowę małego obiektu muzealnego, którego ostatecznie z powodów ekonomicznych nie zrealizowano, przez co założenie projektowe nie zostało wykonane w całości. Interesującym jest, że w wyniku analiz złożonych projektów, część pozostałych koncepcji uwzględniała włączenie ruin w założenie pomnikowe przez m.in. wytyczenie dróg okrążających relikty koszar lub adaptację jego fragmentów na potrzeby obiektu muzealnego.

Okres 1966–2022

Od roku 1966, kiedy odsłonięto Pomnik Obrońców Wybrzeża, Westerplatte umocniło się zarówno w świadomości narodowej, jak i lokalnej. Gdańszczanom zaś udostępniono poza założeniem komemoratywnym nowy zielony teren rekreacyjny. Jedynymi zabiegami konserwatorskimi, oprócz oczyszczania zagrażających nawisów betonowych, jakie zostały podjęte w koszarach, było wykonanie dokumentacji konserwatorskiej i inwentaryzacji zachowanych reliktyw w połowie lat osiemdziesiątych¹⁸. Z powodu pogarszającego się stanu technicznego zdecydowano się w 2001 r.

¹⁷ AP w Gdańsku, Związek Polskich Artystów Plastyków w Gdańsku, Praca nr 8, 2230/114, b.m., b.d., 2–4.

¹⁸ Inwentaryzacja wykonana na potrzeby praktyk studenckich przez W. Drozda i M. Leszczyńskiego w 1983 r. pod kierunkiem Biskupa. Dokumentacja rysunkowa z kolejnych lat stanowiła podstawę dla rysunkowej rekonstrukcji bryły budynku koszar wykonywanej na potrzeby tzw. białej karty. Całość została zrealizowana na zlecenie Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

wykonać przepony żelbetowe, zabezpieczające istniejącą konstrukcję, która przez m.in. niezabezpieczone pręty zbrojeniowe konstrukcji i ich postępującą korozję groziła zawaleniem. Podczas tych prac zabezpieczono dach warstwą papy oraz wykonano system odwodnień¹⁹. Ostatnią ingerencją w strukturę obiektu było wykonanie podestów oraz schodów do wnętrza obiektu w 2009 r.²⁰, według projektu mgr. inż. Janusza Wójcika, dzięki któremu częściowo udostępniono najniższą kondygnację ruin koszar.

Pierwszą kompleksową próbą zwizualizowania całej zewnętrznej bryły koszar była makieta wystawiona w izbie pamięci utworzonej po 1974 r. w przesuniętej wartowni nr 1 na Westerplatte²¹. W początkach lat dziewięćdziesiątych tematem koszar zajmował się m.in. Wiktor Kurowski, jednak poza zdawkową informacją w publikacji S. Górnikiewicz-Kurowskiej oraz zbiorem niepublikowanych notatek, których opracowywanie przerwała śmierć autora, nic więcej się nie ukazało²². Kolejną, przerwana tragicznie, próbą podjęcia tematu był artykuł Krzysztofa Biskupa, który jedynie zasygnalizował próbę zrewidowania ustaleń co do pierwotnej kubatury koszar²³. Przełom wieków zaowocował także kolejną inwentaryzacją zachowanej części obiektu, jak i następującym po nich pracami zabezpieczającymi, po których zachowała się dokumentacja konserwatorska²⁴. Następnym badaczem, podejmującym się już cyfrowej rekonstrukcji obiektu, był Piotr Matuszewski. W ramach działalności wokół Stowarzyszenia Rekonstrukcji Historycznej WST od 2004 do 2009 r. wykonał szereg badań terenowych oraz prób rekonstrukcji obiektu w środowisku 3D. Prace te nie wykroczyły poza poziom przyziemia obiektu, natomiast ich bezsprzecznym atutem było

¹⁹ Autorami projektu zabezpieczeń ruin byli inż. Szymon Graczyk oraz arch. Tomasz Celewicz. Opracowanie zostało złożone do Wydziału Kultury i Ochrony Zabytków w Gdańsku w lutym 2001 r. – obecnie znajduje się w zasobach Archiwum Urzędu Miasta Gdańska.

²⁰ Założenia takie określał w swojej koncepcji arch. Igor Strzok z 2006 r., jednak wedle zachowanej dokumentacji udostępnienie obiektu zwiedzającym było efektem projektu zatwierdzonego w ramach adaptacji i budowy wystawy plenerowej przez Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku już w 2009 r.

²¹ Zbiegło się to w czasie z wykonaną po raz pierwszy profesjonalną inwentaryzacją zachowanych kubatur południowego skrzydła koszar.

²² Tekst Wiktora Kurowskiego zamieszczony w książce Stanisławy Górnikiewicz-Kurowskiej, *Westerplatczycy. Losy obrońców Wojskowej Składnicy Tranzytowej* (Gdańsk: Wydawnictwo Marpress, 2012), 37–38, odnoszący się do koszar, nie wnosi nic nowego do tematu. Poszukiwania spuścizny po autorze zajmującym się fortyfikacjami Westerplatte nie przyniosły rezultatu.

²³ Krzysztof Biskup, „Znaczenie obrony Westerplatte 1–7.IX.1939”, *Infort* 15, nr 1 (1999): 1–7.

²⁴ Wydział Urbanistyki i Architektury Urzędu Miasta Gdańska, WUiA/II/7310/659-1/2002, Decyzja nr 157/02 zezwalająca na prowadzenie prac przy obiekcie usytuowanym na terenie wpisanym do rejestru zabytków, Gdańsk, 2002 r., b.p.

krytyczne podejście do wcześniejszych źródeł i praca w obiekcie. Rozwiązanie Muzeum Westerplatte w 2008 r. przerwało jednak i te próby cyfrowej rekonstrukcji, które nie były kontynuowane. Następnie pojawiła się publikacja traktująca szerzej o fortyfikacjach na Westerplatte²⁵, jednak temat koszar ukazany został jedynie w kontekście kabiny bojowej zwanej wartownią nr 6. Muzeum II Wojny Światowej, poprzez swój oddział Muzeum Westerplatte i Wojny 1939, w ramach zlecenia zrealizowało wykonanie cyfrowego modelu obiektu²⁶. Następnie na jego podstawie stworzono m.in. makietę w skali 1:50. Zwłaszcza te czynione współcześnie próby rekonstrukcji obiektu w postaci modeli, planów i makiet bez rekonstrukcji wnętrza zrodziły u autorów niniejszego artykułu chęć szczegółowego i kompleksowego rozpoznania obiektu wraz z zaproponowaniem możliwie jak najwierniejszego jego odtworzenia. Badania terenowe wykazały szereg błędów w dotychczasowej dokumentacji, przez co całość prac terenowych należało oprzeć na najnowszych zdobyczach techniki wykonywanych równoległe z pracą w obiekcie.

Zrealizowane koszary na Westerplatte

Cele powstania nowego obiektu koszarowego

Głównym powodem podjęcia decyzji o zlokalizowaniu na terenie WST nowego obiektu koszarowego było rozwiązanie problemów bytowych załogi związanych z brakiem odpowiedniej, nowoczesnej infrastruktury oraz potrzeba zapewnienia załodze zarówno biernej jak i czynnej możliwości obrony. Większość obiektów zastanych i zaadaptowanych na potrzeby zakwaterowania polskich żołnierzy od stycznia 1926 r., w związku z podpisanym porozumieniem w tej sprawie, była spuścizną po działającym tu do lat dwudziestych XX w. kurorcie Westerplatte²⁷. W zasadzie wszystkie budynki, które były przeznaczone jako pokoje dla letników, nie były przystosowane do całorocznego zakwaterowania załogi. Na cele koszarowe wykorzystano przede wszystkim dawny hotel oraz sąsiadujący z nim centralny budynek

²⁵ I to nie w pełnym wymiarze rozumianego z perspektywy fortyfikacji obiektu, zob. więcej: Marcin Dudek, *Fortyfikacje Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte* (Warszawa: Edipresse Polska, 2015).

²⁶ Wykonany przez arch. Andrzeja Ditricha – specjalistę w dziedzinie fortyfikacji i m.in. Westerplatte. Więcej zob. Andrzej Ditrich, „Rekonstrukcje komputerowe historycznych budowli na terenie byłej Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte”, w *Materiałne pozostałości konfliktów i zbrodni XX wieku w świetle najnowszych badań archeologicznych*, red. Hanna Miki i Wirginia Węglińska (Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, 2019), 386 i n., il. 11 oraz korespondencja z autorem.

²⁷ Janusz Dargacz, *Od Sopotu Po Stogi. Początki Kąpielisk Morskich w Okolicach Gdańska (1800–1870)* (Gdańsk: Muzeum Gdańska, 2020), 336; Tomasz Błyskosz, „Westerplatte – przekształcenia pola bitwy po 1945 r. (do początku XXI w.)”, w *Materiałne pozostałości*, 342–362.

kąpieliska, tzw. *Kurhaus*, które to stały się podstawowymi miejscami bytowania załogi składnicy. Pozostałe obiekty na terenie WST pełniły różne funkcje pomocnicze, w tym m.in. zakwaterowania oficerów czy pracowników cywilnych, magazynowe lub też związane z eksploatacją składnicy. Stale rozbudowujący się korpus pracowników kontraktowych i cywilnych, zwłaszcza w latach 1935–1937, także znalazł w budynkach pokurortowych swoje przestrzenie bytowe, jednak rozsiane po całym terenie znacznie komplikowały codzienną pracę zarówno im, jak i załodze WST.

W meldunku kpt. Jan Lityńskiego²⁸ przedstawiono zapotrzebowanie na nowy budynek, skupiający wiele wcześniej rozproszonych funkcji w jednym miejscu. Wyszczególniono konkretne pomieszczenia potrzebne dla funkcjonowania WST, w tym: obsługi radiostacji z nadajnikiem i odbiornikiem oraz generatorem spalinowym, centrali telefonicznej, magazynu amunicji, poczekalni, izby chorych, magazynu opału na węgiel, drzewo i koks wraz ze składem narzędzi oraz mieszkania dla co najmniej 50 żołnierzy i pracowników cywilnych. Swoją prośbę kpt. Lityński motywował złymi warunkami służby oraz problemami funkcjonalnymi działania WST.

Pomimo kategorycznego stanowiska ze strony Ligi Narodów o bezwzględnym zakazie wznoszenia obiektów obronnych na Westerplatte²⁹, program funkcjonalny koszar miał zostać uzupełniony o funkcję obronną w postaci ukrytej kabiny bojowej wraz z zapleczem w suterenie, jak i specjalnie zaprojektowanej konstrukcji obiektu, ze wzmocnionymi elementami konstrukcji żelbetowej, czego wyrazem był tworzony od wiosny 1933 r. proces opracowania i wprowadzenia w życie koncepcji obrony okrężnej. Sformalizowany został poprzez tajny dokument z lata 1933 r. pt. *Plan Obrony*. Po jego akceptacji przystąpiono do rozpoczęcia prac nad budową nowych wartowni, które wedle założeń obronnych miały tworzyć okrąg wokół planowanych w kolejnym etapie nowych koszar³⁰. Pierwszy etap zakładający

²⁸ AP w Gdańsku, Akta Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Gdańsku (dalej: KGRPwG), 259/1603, Meldunek Komendanta WST kpt. Jana Lityńskiego do Wojskowego Komisariatu Generalnego RP w WMG, kpt. Franciszka Krukierka z 10 VI 1933 r., Gdańsk, 108–109. Pierwsza wzmianka oraz analiza dokumentu w: Drzycimski, *Westerplatte*, 2:137–143.

²⁹ Wprost określał to artykuł 31 konwencji polsko-gdańskiej podpisanej 9 XI 1920 r. w Paryżu – na obszarze Wolnego Miasta Gdańska nie można budować żadnych budowli o charakterze wojskowym. *Amtliche Urkunden zur Konvention zwischen Danzig und Polen vom 15. November 1920: zusammengestellt und mit Begleitbericht versehen von der nach Paris entsandten Delegation der Freien Stadt Danzig* (Gdańsk: Druck von U. Schroth, 1920), 12.

³⁰ AP w Gdańsku, KGRPwG, 0259/1603, Plan obrony z 2 VIII 1933 dla załogi Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte, Gdańsk, 73–90. Warty podkreślenia jest fakt, że pierwotnie zaproponowany obrys budynku koszar w sposób istotny odbiega od ostatecznie wybudowanej formy. Zwracają uwagę dwie wystające poza obrys koszar izby bojowe ze stanowiskami dla CKM, umożliwiające bronienie podejścia do obiektu.

budowę czterech nowych wartowni oraz wykorzystania podpiwniczenia willi podoficerskiej³¹, tworzących wewnętrzny pierścień obrony, podobnie jak suterena koszar, wznoszona w kolejnym etapie, wymagała wyposażenia budowli w ukryte i budowane w tajemnicy kabiny bojowe przeznaczone dla CKM wz. 30, jak i RKM Browning wz. 28.

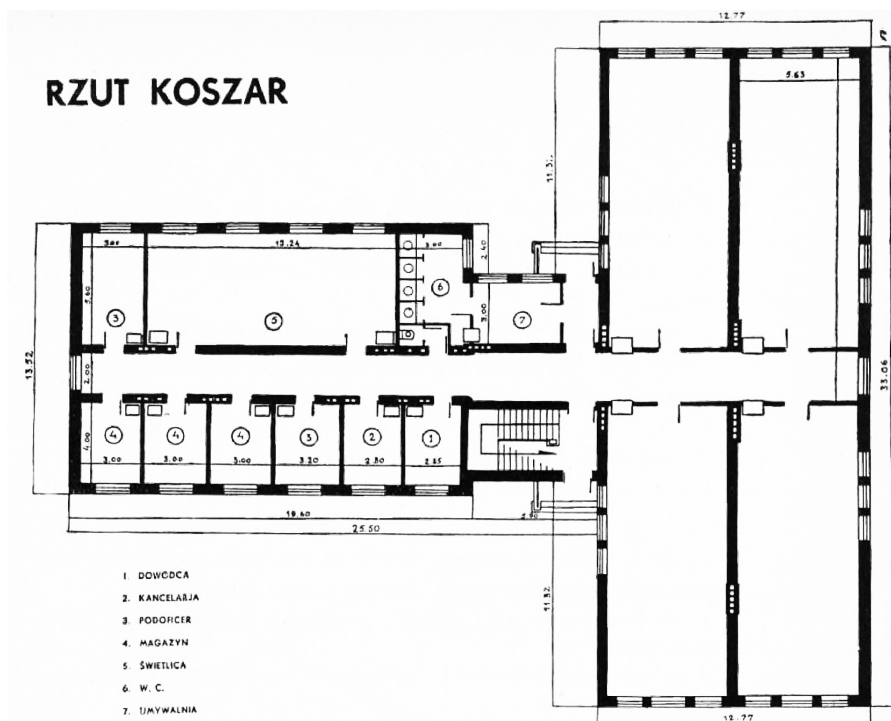
Nowo wznoszony budynek koszar był pierwotnie zaprojektowany dla oficjalnej i dozwolonej traktatami ilości załogi liczącej łącznie 88 żołnierzy³². Dodatkowo z biegiem lat uzyskano możliwość przebywania na stałe kilkunastu pracowników cywilnych, wykonujących zajęcia pomocnicze przy WST³³. Co istotne, w ostatnich miesiącach 1939 r. potajemnie zwiększono stan załogi ponad dwukrotnie (do ok. 207 obrońców), co w przypadku koszar najprawdopodobniej skutkowało chaotyczną przebudową, mającą zapewnić minimalny komfort dwukrotnie zwiększonej liczbie przebywających w budynku żołnierzy. Warto w tym miejscu podkreślić, że budownictwo wojskowe w latach dwudziestych i trzydziestych borykało się z wieloma problemami. Od samego początku sygnalizowano, że obiekty koszarowe powinny być elastyczne i łatwe do dostosowania w przypadku zmian organizacyjnych. Zakładany standard kubatury koszar powinien oscylować w granicach 50 m³ na osobę³⁴. Za główną przyczynę znacznych kosztów budowy i eksploatacji budynku zostały uznane korytarze, które powinny zajmować jak najmniejszą powierzchnię i obsługiwać możliwie dużo pomieszczeń.

³¹ Budynku znajdującego się w zachodniej strefie zabudowy kurortu, po 1926 r. stanowiącego m.in. zaplecze mieszkalne dla podoficerów WST. Co ciekawe, rozbudowa o pomieszczenia o charakterze obronnym w przyziemiu jako jedyna uszła uwadze wywiadu niemieckiego. Autorzy zwracają uwagę, że mogło mieć to związek z wykonaniem prac jeszcze przed 1933 r., gdyż konstrukcja tego obiektu odbiega od pozostałych wzniesionych wartowni. Zresztą temat ten nie doczekał się jeszcze szczegółowego opracowania, możliwe natomiast, że lukę tę częściowo wypełni opracowanie Adama Dziewanowskiego, *Wartownia nr 5 na Westerplatte w świetle badań archeologicznych i źródeł historycznych* (Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, 2024) (w druku).

³² Sławomir Rut, Samól i Tuliszka, *Westerplaczczy – lista 1939. Skład załogi Wojskowej Składowicy Tranzytowej na Westerplatte w Wolnym Mieście Gdańsku 1 września 1939* (Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, 2023), 63.

³³ Reorganizację systemu pracy dla WST szczegółowo opisuje Drzycimski, *Westerplatte*, cz. 1, *Reduta w budowie 1926–1939* (Gdańsk: Fundacja Gdańska, 2014), 252 i n.

³⁴ Aleksander Król, red., *Budownictwo wojskowe 1918–1935. Historia, przepisy, zasady, normy*, t. 1 (Warszawa: Departament Budownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych, 1936), 256 i n. – standardy dla wznoszenia nowych budynków koszarowych i pomieszczeń dla szeregowych w 1928 r. W latach kolejnych współczynnik ten spadał. Na sali żołnierskiej, wedle wcześniejszych, a obowiązujących w latach trzydziestych przepisów (Inż.8/1923), na jednego żołnierza przypadało ok. 4,5 m², a tym samym ok. 14 m³, przy czym stosowano wyłącznie pojedyncze łóżka jak na ryc. 4. Dalszy zbiór rysunków i projektów do porównania Henryk Smaczny, *Polskie budownictwo wojskowe i przemysł zbrojeniowy 1919–1939* (Białystok: Wydawca Polskie Stowarzyszenie Morskie-Gospodarcze, 2001), 104–106, 112–116.

Ryc. 3. Schematyczny rzut proponowanych typowych koszar dla kompanii wojska z widocznym szeregiem analogicznych jak w Westerplatte rozwiązań
Źródło: *Budownictwo*. 271.

W toku dalszych prac nad stworzeniem projektu typowych koszar dla wojska przyjęło się rozwiązanie o wykorzystaniu sal przechodnich. Co ciekawe, z powodu zarządzeń Szefostwa Budownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych (dalej: MSWojsk.) zezwolono na wykonywanie projektów architektonicznych koszar podmiotom prywatnym, co miało skutkować zwiększeniem różnorodności i dostosowywaniem projektów do lokalnych potrzeb³⁵. Projekt koszar na Westerplatte czerpał z doświadczeń nabytych w latach trzydziestych³⁶. W unikalnej formie zastosowano zarówno rozwiązania

³⁵ *Budownictwo*, 266.

³⁶ Przede wszystkim widać wyraźne nawiązanie koncepcyjne do koszar bojowych wznoszonych dla Obszaru Warownego Śląsk tj.: Bobrowniki (1936), Czarny Las (1934–1936), Dąbrowka (1934–1936), Godula (1937), Kochłowie (1936), Łagiewniki (1934–1936), Radoszów. Zobacz więcej w *Denkschrift über die polnische Landesbefestigung*, Ryc. 31 (Berlin: b.w., 1941); czy referat Siłakowskiego: Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Biuro Inspekcji Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (dalej: BIGISZ), I.302.4.2084, Siłakowski, Referat. Sprawa budowy koszar, Warszawa, 17 I 1936, b.p. Częściowo informacje te odnajdujemy w instrukcjach i wytycznych

konstrukcyjne wraz z najkorzystniejszymi wytycznymi co do realizacji budynków koszarowych w ramach zapewnienia jak najlepszych walorów obronnych. Stąd stosowanie zarówno izb żołnierskich przechodnich oraz indywidualnych pomieszczeń obsługiwanych jednym korytarzem (ryc. 3).

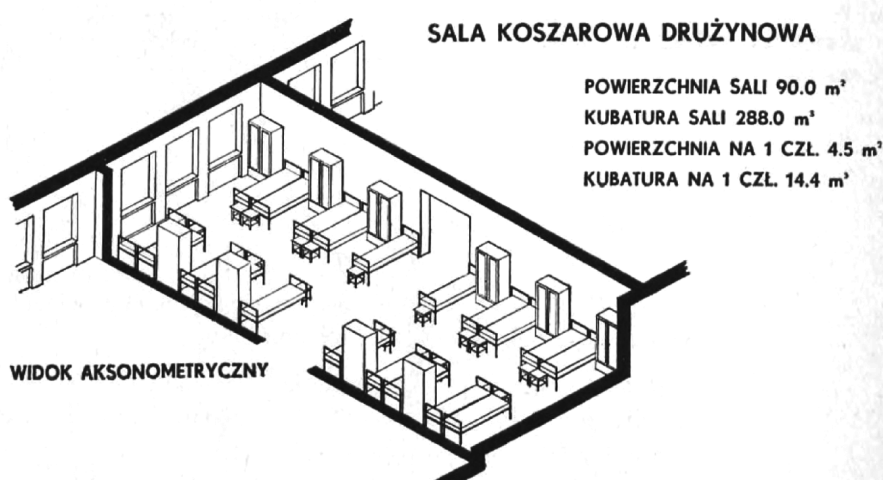
Nowy budynek koszar WST został zaprojektowany na końcu jednej z głównych osi komunikacyjnych dawnego kurortu. Zlokalizowany w samym centrum półwyspu, otoczony dodatkowo pierścieniem wartowni, posiadał wyraźne walory obronne. W trakcie budowy koszar wykorzystano sąsiedztwo jednej z willi, która od południa zapewniała osłonięcie placu budowy i znacząco ograniczała możliwości obserwacji prac przez Niemców ze strony Nowego Portu³⁷. Obserwacja, jak i pole ostrzału na wschód, pozwalały m.in. zabezpieczać podejście do willi oficerskiej i do tzw. starych koszar³⁸. Prawdopodobnie w związku z pionierską konstrukcją stropu obiektu, dla zrozumienia jej złożoności oraz do badań, wzniesiono na jednym z poligonów w Polsce segment odpowiadający konstrukcji stropów przewidzianych na Westerplatte³⁹.

dla wznoszenia obiektów fortecznych oraz bytowania wojsk, w których szczególną uwagę poświęcano obiektom wznoszonym w obszarach nadgranicznych, szczególnie narażonych na atak z zaskoczenia. Przez to wzmacnianie walorów obronnych w obiekcie koszarowym na Westerplatte było szczególnie istotne, a saperzy poświęcili temu zagadnieniu osobne studia. O innych analogiach zobacz więcej np. w: Łukasz Drzensła, „Koszary forteczne w Bobrownikach”, *Fortyfikacja.pl*, listopad 16, 2023, <https://www.fortyfikacja.pl/kompendium/publikacje/fortecznik/bobrowniki.pdf>.

³⁷ Zaraz po oddaniu koszar zasłaniający je budynek został rozebrany, podobnie jak w kolejnych latach inne z obiektów składnicy ograniczające pole ostrzału karabinów maszynowych. Miało na to także wpływ przejście przez koszary funkcji realizowanych wcześniej w innych użytkowanych budynkach WST. Poza tym zaczęto zwracać uwagę na normy i przepisy budowlane.

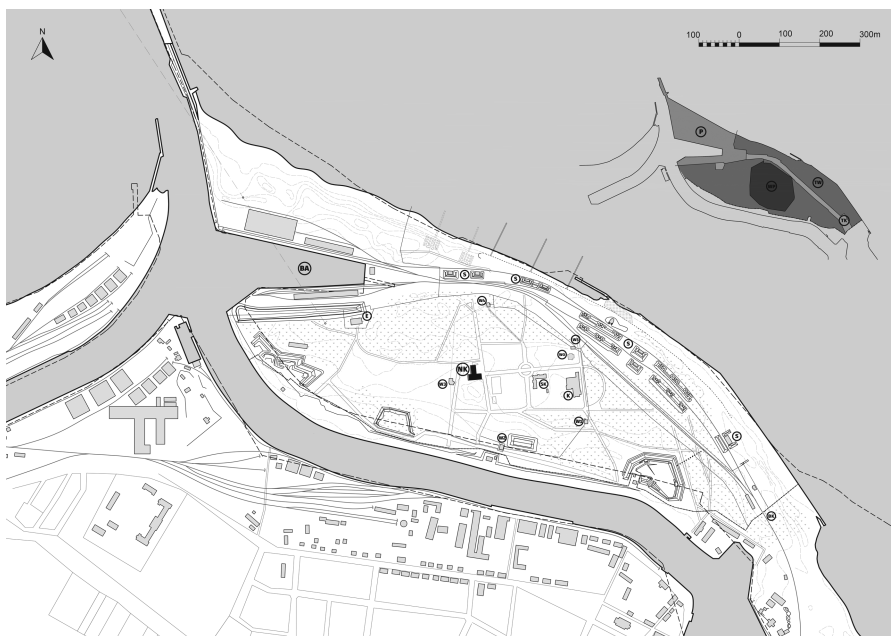
³⁸ Ciekawym wątkiem do dalszych badań jest próba odnalezienia analogii dla funkcji obronnej w innych wznoszonych w tym okresie obiektach koszarowych na terenie ówczesnej Polski. Przykładem mogą być koszary 2 Morskiego Batalionu Strzelców w Gdyni-Redłowie (obecny szpital Morski przy ul. Powstania Styczniowego 1 w Gdyni, wciąż bardzo słabo przebadane). Natomiast dodatkowe wnioski przyniosłyby badania rozplanowania pomieszczeń w modernistycznych obiektach koszarowych z Wilna (dla 5 i 6 Pułku Piechoty Legionów), Mołodeczna (86 Pułku Piechoty), czy Włodawy (9 Pułku Artylerii Ciężkiej). Studia porównawcze powinny objąć swym zasięgiem inne obiekty koszarowe II RP, tj. koszary Korpusu Ochrony Pogranicza, Marynarki Wojennej w Gdyni, innych służb lub nawet zabudowy cywilnej użyteczności publicznej wznoszonej w tym samym okresie na terenach przygranicznych.

³⁹ IPMS, Akta Westerplatte, MAR.A.II.6/1/2, płk. Józef Siłakowski, Organizacja obronna Westerplatte w wojnie 1939, Buenos Aires, 1958 r., 31: „Doświadczenia uzupełniające z poligonu z bombami 100-kilogramowymi i z próbnymi strzałami z działa 150 mm do konstrukcji próbnej z rys. nr 6 doprowadziły do wniosku o zastosowanie trzech kolejnych stropów o grubości 0,4 m żelazobetonu fortecznego”. Najprawdopodobniej miejscem, gdzie takie konstrukcje mogły być wzniesione, były poligony saperskie w Modlinie lub Kazuniu, Osowcu, ewentualnie Zielonce p. Warszawą. W tym względzie trwają dalsze intensywne poszukiwania, jednak do tej pory bez

Ryc. 4. Schematyczny rzut aksonometryczny typowej izby żołnierskiej dla 20 żołnierzy proponowanego przez projektantów bloku koszarowego

Źródło: *Budownictwo*, 273.

Ryc. 5. Westerplatte, stan na 1939 rok. NK – Nowe koszary, SK – Stare koszary, K – *Kurhaus*, W1 – Wartownie, BA – Basen amunicyjny, BK – Brama kolejowa, S – Składy amunicyj, E – Elektrownia, WO – Willa oficerska

Schemat podziału WST na strefy: P – Strefa Portu, WP – wewnętrzny pierścień, TW – Teren Wojskowy, TK – Tranzyt Kolejowy

Źródło: Samół et al., „Where the Second World War”, 596; uzupełnienie: Kowalski i Samół.

Dokonane przez Departament Budownictwa zmiany w zasadach budowy koszar miały na celu redukcję kosztów poprzez reorganizację zabezpieczenia biernego oraz bojowego załóg w rejonach koszarowania. Omawiane szczegółowo w styczniu 1936 r. zapisy z pewnością miały związek z doświadczeniami nabytymi w roku poprzednim przez ppłk. Siłakowskiego w trakcie inwestycji wznoszenia koszar na Westerplatte⁴⁰. Bardzo ciekawe w kontekście Westerplatte są wnioski dotyczące konieczności zabezpieczenia rejonów koszarowych przed atakiem zaskoczenia, którą to formę podano jako najbardziej prawdopodobną dla przyszłych konfliktów wojennych.

Wzniesienie koszar miało fundamentalne znaczenie w podniesieniu walorów obronnych WST, która została podzielona na podstrefy obronne, gdzie w ramach wewnętrznego pierścienia najistotniejszy był budynek koszar, przewidziany jako ostatni punkt obrony. Całość uzupełniano m.in. siecią ogrodzeń (nieukończoną do wybuchu wojny), a w 1939 r. rozbudowano także o zewnętrzny pierścień obrony, który stanowił klucz dla defensywy WST w trakcie siedmiodniowych walk. To w koszarach zlokalizowano zarówno bojowy punkt dowodzenia, jak i miejsce ostatecznego oporu⁴¹.

Autorstwo projektu

W toku wieloletnich badań wciąż nie udało się odnaleźć jakiegokolwiek projektu koszar, co uniemożliwia jednoznaczne poznanie autora obiektu. Poprzez nietypowy charakter długotrwałej budowy wznoszonej poza granicami Polski⁴², zmieniające się grupy wojskowych i pracowników cywilnych, uprawdopodobnia się teza o wykonaniu projektu koncepcyjnego lub pewnego rodzaju projektu wstępnego, który został wykonany przez Wydział Fortyfikacji

zadowalających rezultatów. Co ważne badania autorów wskazały zrealizowanie na Westerplatte cieńszych stropów pomiędzy kondygnacjami, niż te wskazane w opracowaniu Siłakowskiego!

⁴⁰ CAW-WBH, BIGISZ, I.302.4.2084, Siłakowski, Referat. Sprawa budowy koszar, Warszawa, 17 I 1936 r., b.p., który to dokument, wg opisu, miał stanowić załącznik do szerszej korespondencji Siłakowskiego z inspektorem armii gen. dyw. Leonem Berbeckim na temat m.in. obniżenia kosztów zakwaterowania wojsk przedstawionym na komisji w Departamencie Budownictwa MSWojsk. w 1935 i 1936 r.

⁴¹ IPMS, Akta Westerplatte, MAR.A.II.6/1/2, płk. Józef Siłakowski, Organizacja obronna Westerplatte w wojnie 1939, Buenos Aires, 1958 r., 30. Zastanawia powielanie przez kolejnych badaczy orientacyjnych i niedokładnych danych spisanych przez autora wspomnień, a dotyczących np. powierzchni obiektu i jego ogólnych cech, które spisywał z pamięci ponad 20 lat po uczestnictwie w procesie projektowania obiektu na Westerplatte.

⁴² Teren WST był przekazany w wieczystą dzierżawę stronie polskiej w ramach decyzji Ligi Narodów, natomiast zobowiązano ówczesne władze niemieckie oraz przyszłe gdańskie do demilitaryzacji terytorium przyszłego Wolnego Miasta. Skutkowało to zakazem Ligi Narodów wznoszenia obiektów obronnych; Drzycimski, *Westerplatte*, 1:50–51.

w ramach Departamentu Budownictwa MSWojsk. podlegający bezpośrednio szefowi Oddziału III Sztabu Głównego. Resztę prac prawdopodobnie wykonywano już własnym „wojskowym” sumptem na terenie Westerplatte. Z całą pewnością można założyć, że jednym z głównych projektantów koncepcji koszar na Westerplatte był płk. Siłakowski, szef Departamentu Budownictwa w MSWojsk. natomiast realizatorem tych planów stał się przedostatni komendant składnicy, mjr Stefan Fabiszewski⁴³. Istotne zmiany dostosowywano na miejscu.

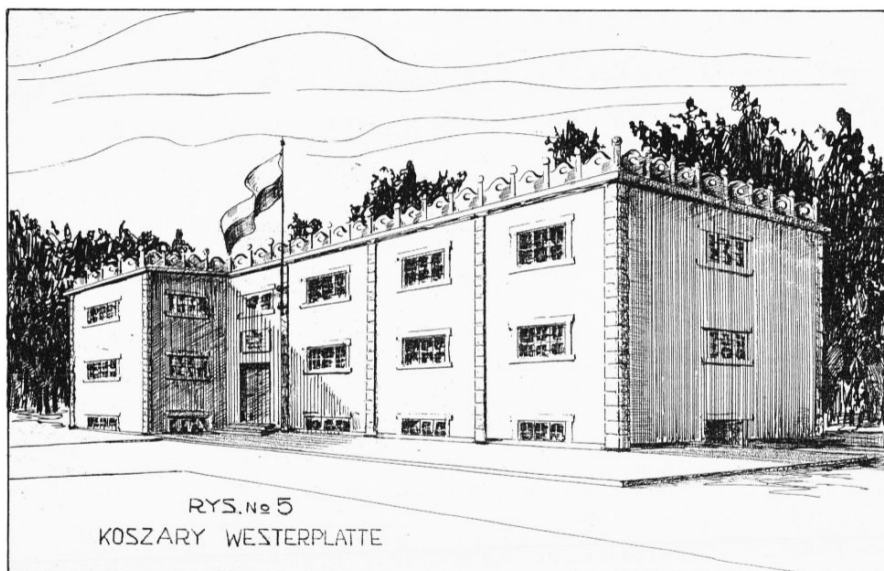
Powszechnie przypisuje się autorstwo projektu ówczesnemu dr. (później prof.) Janowi Zachwatowiczowi z Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej prowadzonej przed wojną przez prof. Oskara Sosnowskiego⁴⁴. Faktycznie Zachwatowicz nie brał udziału w pełnym procesie projektowania, lecz został zaangażowany przy elementach dekoracyjnych koszar, które, jak udało się ustalić, pierwotnie zostały uznane przez kierownictwo wojskowe za zbyt awangardowe⁴⁵. Należy zwrócić tutaj uwagę na panujący wówczas modernizm jako dominujący styl architektoniczny w Europie i na świecie, który stanowczo odrzucał dotychczas stosowaną tradycyjną formę architektoniczną. Stąd też potrzeba „polonizacji” obiektu w celu podkreślenia i umocnienia polskiej zwierzchności u ujścia Wisły oraz przekonanie do wyglądu obiektu bardziej tradycyjnej części korpusu oficerskiego⁴⁶. Zachwatowicz zaproponował dodanie: historyzującej attyki, gzymsów okalających obiekt, obramowań okien, boniowania w narożnikach budynku oraz flankującego wejście główne. Możliwe, że był pomysłodawcą udekorowania wejścia do budynku reliefem-rzeźbą, którego wykonaniem warsztatowym zajęł się rzeźbiarz. Brak zachowanych rysunków projektowych dla koszar jak i dla wartowni potwierdzać może chęć dochowania przez stronę polską

⁴³ IPMS, Akta Westerplatte, MAR.A.II.6/1/2, płk. Józef Siłakowski, Organizacja obronna Westerplatte w wojnie 1939, Buenos Aires, 1958 r., 29. Z pewnością swój udział mieli także inni wojskowi inżynierowie jak np.: mjr. Rudolf Fryszowski – opiniowanie projektu, wymagane uzupełnienia z racji sprawowanego do sierpnia 1935 r. stanowiska szefa Fortyfikacji Wybrzeża Morskiego, jak i kpt. Mieczysław Kruszewski – wykonujący bezpośredni nadzór nad wykonawstwem oraz dostosowanie założeń do realiów na placu budowy.

⁴⁴ Biskup, „Znaczenie obrony”, 3. Pierwowzór tej informacji, ze znacznie poszerzoną narracją, znajdziemy w przedruku wywiadu z 1957 r.: Piotr Majewski i Małgorzata Pleskaczyńska, red., *Jan Zachwatowicz. 1900–1983. Architekt* (Warszawa: Arx Regia Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego, 2013), 62.

⁴⁵ Świadczy o tym m.in. zachowany raport oraz potwierdza uzupełnianie pierwotnych założeń o dodatkowe formy architektoniczne, zobacz więcej w: CAW-WBH, Akta Oddziału III Sztabu Generalnego (Głównego), I.303.6.96, ws. budowy koszar na Westerplatte (1936 r.), Gdańsk, 18 VI 1936 r., b.p.

⁴⁶ Warto zwrócić uwagę na inne wznoszone w tym czasie realizacje w Wolnym Mieście Gdańsku autorstwa inż. Czesława Świałkowskiego tj. budynki użyteczności publicznej. Potwierdza to trend, który w latach trzydziestych XX w. na Westerplatte, z racji jego reprezentacyjnego charakteru, został podkreślony i ostatecznie zrealizowany.

Ryc. 6. Koncepcja koszar płk. Siłakowskiego o głównym bloku bez tzw. wartowni nr 6 i części garaży

Źródło: IPMS, Akta Westerplatte, MAR.A.II.6/1, J. Siłakowski, Organizacja obronna Westerplatte w wojnie 1939, Buenos Aires, 1958 r.

najwyższej tajemnicy dla wykonywanych nielegalnych prac o charakterze militarnym w obrębie samej WST.

Myśl modernistyczna

Wyniki wielu analiz i badań interdyscyplinarnych wykonanych przez autorów wykazują, że obiekt, oprócz dodanej historyzującej szaty architektonicznej, stanowi doskonały przykład nowoczesnych, ówczesnych, prądów modernistycznych w architekturze. Asymetryczny plan w postaci litery T zdecydowanie zrywa z tradycją budowania osiowych i symetrycznych koszar, dodatkowo pełni pewnego rodzaju zasłonięcie placu apelowego przed obserwatorami z zewnątrz (tj. Nowego Portu) oraz wzmacnia jego walory ochronne dostosowujące obiekt do warunków. Dodatkowo, jak wykazały analizy strukturalno-konstrukcyjne, obiekt wykonany w nowoczesnej konstrukcji szkieletu żelbetowego z wypełnieniem ceglanym, zdecydowanie potwierdza postulaty modernistyczne o wolnym planie, konstrukcji na słupach oraz płaskim dachu⁴⁷. Wolny plan został uzyskany przez zastosowanie

⁴⁷ Le Corbusier, *W stronę architektury*, tłum. Tomasz Swoboda (Warszawa: Fundacja Centrum Architektury, 2012).

Ryc. 7. Widok elewacji wschodniej
Źródło: opracowanie własne.

słupów nośnych, co skutkowało możliwością dowolnej aranżacji wnętrza koszar przez wznoszenie ceglanych ścian działowych oraz dużą podatnością na ewentualne przekształcenia. Dodatkowo proporcje okien, zbliżone do kwadratu, również są świadectwem przyjęcia nowych prądów w myśleniu o architekturze przy wznoszeniu obiektów koszarowych dla wojska, ze wszystkimi ich mankamentami⁴⁸.

Budowa

W toku badań ustalono, że rozpoczęcie wznoszenia nowego budynku koszarowego przypadło na przełom 1934 i 1935 r. Prace zostały poprzedzone bardzo starannym przygotowaniem w postaci wyboru miejsca i sposobu posadowienia konstrukcji, a następnie już w trakcie prowadzenia prac, na bieżąco dostosowywane do realiów na WST. Z tego powodu zapewniono stałą obsługę doświadczonych kierowników robót fortyfikacyjnych, m.in.:

⁴⁸ Szymon Kucharski, „Ostatni fort zachodu ku wschodnim rubieżom: Wilno jako obóz i obszar warowny w latach 1922–1939”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 17 (68), nr 2–3 (256–257) (2016): 184; gdzie wymieniane są np.: duże straty ciepła (zarówno z powodu ścian jak i powierzchni okien), czy też problemy z usuwaniem śniegu z rozległych, a płaskich dachów. Można więc podsumować, że wysokie koszty utrzymania nowo budowanych koszar były wadą i niedopracowaniem projektów do panujących warunków. Opracowanie Kucharskiego i dokumenty zebrane na potrzeby dysertacji doktorskiej potwierdzają przytoczoną tezę.

kpt. sap. inż. Mieczysława Kruszewskiego⁴⁹, ale też i innych jak np.: inż. Sławosz Borowski – kierownik budowy⁵⁰ czy prawdopodobnie inż. Ignacy Zossel⁵¹. Co zrozumiałe, majstrami oraz brygadzystami zostały także osoby zaufane jak np. Karol Szwedowski, specjalnie ściągnięty na Wybrzeże przez szefostwo Fortyfikacji Wybrzeża Morskiego⁵².

Etapy powstawania budynku koszar WST:

Lipiec 1933 – wstępna koncepcja,

Jesień 1934 – prace przygotowawcze do budowy, przedmiar, projekt pierwotnej bryły budynku,

Wiosna 1935 – akceptacja pierwotnego projektu, rozpoczęcie realizacji konstrukcji szkieletowej, rozwinięcie koncepcji o uzupełnienie tarasów oraz proporcje skrzydeł,

Lato 1936 – zamknięcie bryły i rozpoczęcie prac wykończeniowych we wnętrzu obiektu,

Październik 1937 – oddanie do użytkowania z jednoczesnymi uzupełnieniami i poprawkami względem pierwotnego projektu; wyposażenie wnętrza,

Jesień 1938 – pierwszy rok użytkowania obiektu,

Lato 1939 – przebudowy wnętrza na potrzeby aprowizacji powiększonej załogi WST, obiekt przystosowywany do zwiększonej liczby załogi spodziewanej latem 1939 r. (prace nieukończone).

Konstrukcja

Konstrukcja koszar opierała się na żelbetowym szkielecie wykonywanym na miejscu, później uzupełnionym o wypełnienie pól między słupami ścianami z cegły maszynowej. Główna konstrukcja opierała się na ustroju płytowo-ryglowym z wykonanymi skosami (wspornikami) zwiększającymi przekrój w strefach przypodporowych zarówno żeber, jak i rygli, co znacząco zwiększyło wytrzymałość całej struktury. Autorzy przy pomocy metod

⁴⁹ CAW-WBH, Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych (dalej: AP), 1769/89/2690; 2172 – Kruszewski Mieczysław; zobacz także dodatkowe uzupełnienia: Drzycimski, *Westerplatte*, 2:140, przyp. 129.

⁵⁰ CAW-WBH, AP, I.481.B.11209, Borowski Sławosz; MN Odrzuc. 1937 Borowski Sławosz; zob. także: Drzycimski, *Westerplatte*, 2:147, przyp. 144.

⁵¹ Postać kpt. sap. w stanie spoczynku nie występuje w literaturze przedmiotu. Od października 1934 do lipca 1935 r. pracował na Westerplatte jako: „sekretnarz techniczny i kierownik administracji nieruchomości skarbowych WST”, jednak patrząc na jego kompetencje i koincydencję z rozpoczęciem wznoszenia koszar – mógł odpowiadać za naważną część wznoszenia konstrukcji szkieletowej obiektu; AP w Gdańsku, KGRPwG, 1623, Umowa z 10 IX 1934 r., *Westerplatte*, 127.

⁵² Drzycimski, *Westerplatte*, 2:153 oraz najnowsze ustalenia tego autora w trzecim tomie pt. „Losy westerplatczyków” [publikacja w przygotowaniu].

inwentaryzacji tradycyjnej oraz skanu laserowego ustalili, że grubość płyty stropowej nad drugim piętrem wynosi ok. 24 cm⁵³, żebra ok. 24x24 cm oraz podciągu ok. 54x50 cm. Podobnie kształtują się wymiary stropu nad pierwszym piętrem, z tym że grubość płyty zasadniczo została zredukowana do 15 cm. Autorzy zwrócili uwagę, że ważnym elementem całej konstrukcji były pełne ściany żelbetowe, które zarówno usztywniały cały ustrój budynku, jak i zapewniały dodatkową ochronę pomieszczeń o wysokiej randze. Należy też zwrócić uwagę na interesujące rozwiązanie, jakim było użycie skrajnych belek przemysłanych jako nadproża okien, przez co wykonanie ceglanego wypełnienia ściany zewnętrznej było zdecydowanie prostsze oraz nie wymagało dodatkowego nadproża nad oknem.

W zachowanym skrzydle można odczytać trójtraktowy układ pomieszczeń z korytarzem pośrodku, wynikającym z siatki słupów. Zewnętrzny trakt o rozpiętości ok. 460 cm, którego strop jest wzmocniony żebrami, natomiast rozpiętość traktu wewnętrznego z korytarzem wynosząca ok. 204 cm nie posiada już zastosowanych żeber. Można to tłumaczyć decyzją podjętą przy projektowaniu, która podyktowana była zapewne małym rozstawem belek i oszczędnościami z tego faktu wynikającymi. Dzięki wieloaspektowej analizie zachowanej konstrukcji autorzy rozpoznali moduł budynku użyty do projektowania opierający się na grupie 3 okien, który był stosowany w pozostałych częściach budynku.

Wydaje się, że pierwowzór dla tej konstrukcji, o dodatkowym walorze ochronnym w postaci zabezpieczenia kolejnymi stropami najniższej kondygnacji, wbrew dotychczasowym ustaleniom nie był wyłącznie polskim rozwiązaniem, a został zaczerpnięty z opracowań zachodnich (niemieckich i francuskich)⁵⁴.

⁵³ Wskazuje to prawdopodobnie na zastosowanie tzw. stropu detonacyjnego ponad piętrem obiektu. Innym zastosowanym rozwiązaniem miały być „dachy tarasowe ogniotrwałe”.

⁵⁴ W tym miejscu szczególne podziękowania należą się Andrzejowi Ditrichowi za zasugerowanie przejrzenia monografii: Hans Schosberger, *Budownictwo przeciwlotnicze. Podstawy zabezpieczenia budowlanego od bomb lotniczych przy planowaniu kraju, wznoszeniu budynków oraz budowie schronów przeciwlotniczych*, tłum. Kazimierz Biesiekierski (Warszawa: Zarząd Główny Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, 1935), a wydanej zaledwie rok wcześniej w Berlinie. Przedstawiono tam m.in. propozycję prof. Georga Rütha z zastosowaniem szeregu stropów służących hamowaniu impetu bomb burzących: „Gdy ciężka bomba siłą uderzenia przebieje pierwszy strop detonacyjny, wówczas parcie gazów nastąpi między stropem detonacyjnym i następnym zabezpieczającym. Przestrzeń ta winna być mało uszczelniona, aby rozprężające się gazy nie wyrządziły wiele szkody”, 63. W publikacji rozrysowano m.in. schematy usytuowania przypór i fundamentowania, a także zalecane kłady zbrojenia w stropach konstrukcji. Wiele wyjaśniałoby odnalezienie opracowania, o którym wspomina płk. Siłkowski: „Pod koniec 1932 r., jako Szef Studiów w Kierownictwie Fortyfikacji Sztabu Głównego opracowałem dla komisji «Obrony Przeciwlotniczej Garnizonów Wojskowych» wytyczne z zakresu rozplanowania i budowy rejonów zakwaterowania wojsk, uwzględniając czynniki zaskoczenia nieprzyjacielskiego elementami lotnictwa i oddziałów zmotoryzowanych. Modernizacja zakwaterowania polegała na ugrupowaniu pododdziałami

Układ funkcjonalny

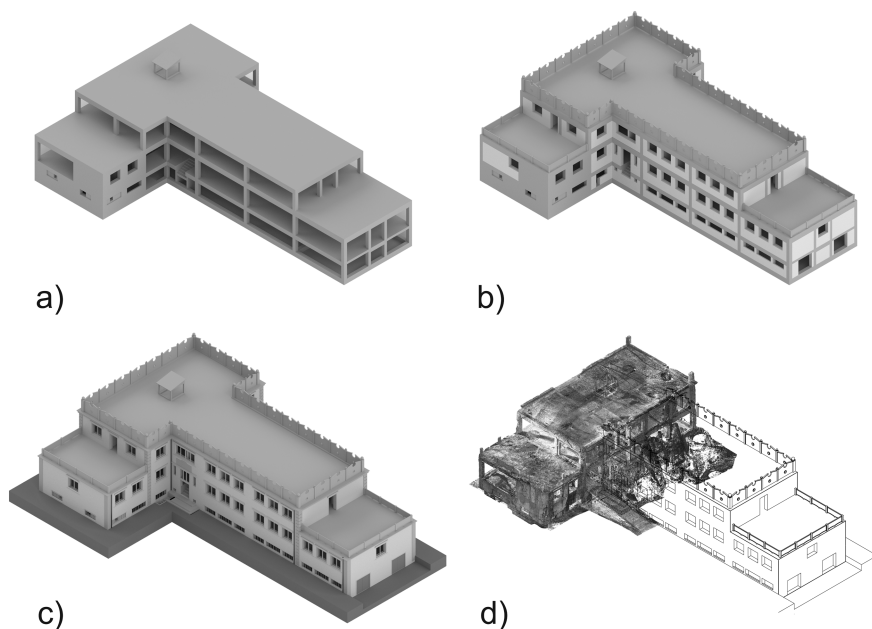
Według pierwotnych założeń budynek był miejscem zakwaterowania pełnego stanu załogi składnicy. W okresie pokoju wraz z oficerami oraz pracownikami cywilnymi obejmował on ok. 100 osób⁵⁵. Znajdowały się tu przede wszystkim pomieszczenia wymieniane przez westerplatczyków, tj.: dowództwo, biura składnicy (w tym oficera służbowego oraz kancelaria), izby mieszkalne dla części podoficerów zawodowych, jak i wszystkich żołnierzy służby czynnej, pomieszczenia sanitarne (izba chorych i zakaźnie chorych), kuchnia, jadalnia, magazyny broni i prowiantu, prysznice (łazienia) i umywalnie, główna centrala sieci telefonicznej, urządzenia radiostacji, bojowa elektrownia zapasowa, motopompy, agregaty oraz kotłownia centralnego ogrzewania. Najwięcej uwagi poświęcano jednak izbie bojowej. Wszystkie opisane pomieszczenia zlokalizowano łącznie na trzech kondygnacjach, których powierzchnia użytkowa wyniosła ok 1500 m², a kubatura pomieszczeń ok. 4500 m³ (patrz tab. 1 = ryc. 9). Zgodnie z założeniami generalnego projektanta starano się, aby klatka schodowa, korytarze czy inne elementy o funkcji komunikacyjnej, niesłużące jako pomieszczenia bytowe załogi, były zredukowane do minimum.

W kwestii ogrzewania budynków, w czasach międzywojennych powszechne było opalanie węglowe. Rozgrzane powietrze z pieców, które zazwyczaj znajdowały się w korytarzach lub salach żołnierskich, rozprowadzane było po całym budynku, natomiast dym był odprowadzony przez kominy przewidziane dla każdego pieca. W niektórych koszarach stosowano jednak nowocześniejsze ogrzewanie w formie pojedynczego pieca, zwane centralnym ogrzewaniem – C.O. z nawiewami grawitacyjnymi. Instalacje C.O. oraz grzejniki znajdowały się wówczas wewnątrz budynków, a odprowadzenie spalin odbywało się przez specjalnie zaprojektowane kanały bezpośrednio z jednego pieca. Budynek nowych koszar był z pewnością wyposażony w instalację C.O. wraz z grzejnikami, świadczy o tym zachowana fotografia wnętrza po ataku bombowym z 2 września 1939 r.⁵⁶ W tamtym okresie najczęściej stosowano wentylację naturalną,

z możliwością samoobrony oraz współdziałania większych zespołów (batalionów). Praca odbita litograficznie w 110 egzemplarzach w formie książki, jako projekt instrukcji, została przedłożona w drodze służbowej do rozesłania zainteresowanym resortom – komisji przeciwlotniczo-gazowej, Departamentowi Budownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych, Jednostkom fortyfikacyjnym. Szef Oddziału III-go Sztabu Głównego, ppłk. dypl. Kazimierz Bartel, zalecając mi zadanie w Westerplatte, znał tę pracę – na niej bazowały wytyczne, uzupełniające zadanie warunkami specyficznymi – izolacja Westerplatte, termin obrony, budownictwo pokojowe, tajność, możliwość interwencji Komisarza Ligi Narodów itp.”; więcej w: Zbigniew Flisowski, *zebr., oprac., wstęp, Westerplatte* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1974), 326, pkt 2.

⁵⁵ Drzycimski, *Westerplatte*, 2:153–154.

⁵⁶ Pełne rozstrzygnięcie w tej kwestii przyniosą dalsze badania, w tym potencjalne ustalenia dokonane po odkryciu reliktów północnego skrzydła koszar. Ogrzewanie budynku powinno

Ryc. 8. Schematy tzw. nowych koszar

- a) szkielet żelbetonowy, b) wypełnienie ceglane z attyką, c) uproszczona rekonstrukcja
d) chmura punktów z obrysem nieistniejącego skrzydła koszar

Źródło: opracowanie własne.

która polegała na przewietrzaniu pomieszczeń przez okna i drzwi. W niektórych koszarach zastosowano także wentylację mechaniczną, która pozwalała na skuteczne odprowadzenie powietrza z pomieszczeń poprzez zmianę ciśnień, wymaganą także przy wyposażeniu budynku w strefy zabezpieczenia przeciwgazowego.

Koszary wojskowe w Polsce były projektowane na podstawie opracowanych standardów i norm, które szczegółowo określały wymagania dotyczące ich wyposażenia. Wewnętrzne układy pomieszczeń były zgodne z wytycznymi, które miały zapewnić sprawną i efektywną obsługę wojskowych zarówno w warunkach pokojowych, jak i mobilizacyjnych.

być realizowane poprzez piec węglowy bądź inny na paliwo ciekłe. Rozprowadzanie czynnika cieplnego realizowano poprzez sieć połączonych z piecem grzejników, poprowadzonych wewnątrz budynku. Częściowe potwierdzenie tego faktu odnajdujemy w dokumentacji związanej z wykazami zapotrzebowania na koks i węgiel dla Westerplatte, gdzie m.in. wykazywane są tzw. nowe koszary: AP w Gdańsku, KGRPwG, 1066, Projekt budżetu i Zapotrzebowanie dla WST składane w WW Komisarza Generalnego R.P. w Gdańsku na rok budżetowy 1939/1940, 30 – tam też szczegółowe wyliczenia co do zapotrzebowania na materiał grzewczy – w wypadku koszar koks.

Tabela 1. Szczegółowe zestawienie pomieszczeń koszar z podziałem na typy i grupy oraz przynależne im funkcje, z podaną wielkością powierzchni i kubaturą

Poziom	Grupa	Indeks	Opis pomieszczenia	Powierzchnia (m ²)	Kubatura (m ³)
Dach		3.01	Dach	496,00	–
Piętro 1	(powierzchnia całkowita)			675,80	–
	(powierzchnia użytkowa)			374,40	1 096,98
	Skrzydło administracyjne			79,50	232,93
		2.01	Gabinet komendanta	17,20	50,40
		2.02	Kancelaria komendanta	9,10	26,66
		2.03	Przedsionek	6,80	19,92
		2.04	Kancelaria techniczna	12,80	37,50
		2.05	Izba chorych	33,60	98,45
	Pion sanitarny			29,10	85,26
		2.06	Łaźnia	10,60	31,06
		2.07	Toalety	18,50	54,21
	Skrzydło podoficerskie			161,80	474,07
		2.08	Sala podoficerska	13,30	38,97
		2.09	Sala podoficerska	15,50	45,42
		2.10	Sala podoficerska	9,40	27,54
		2.11	Sala podoficerska	10,00	29,30
		2.12	Sala podoficerska	8,20	24,03
		2.13	Sala podoficerska	18,90	55,38
		2.14	Sala podoficerska	10,00	29,30
		2.15	Sala podoficerska	10,60	31,06
		2.16	Sala podoficerska	10,60	31,06
		2.17	Sala podoficerska	17,90	52,45
		2.18	Sala podoficerska	19,00	55,67
		2.19	Sala podoficerska	8,40	24,61
		2.20	Sala podoficerska	10,00	29,30
	Tarasy (niewliczane do powierzchni użytkowej)			175,80	–
		2.21	Taras północny	96,00	–
		2.22	Taras południowy	79,80	–
	Komunikacja			104,00	304,72
		2.23	Komunikacja (bez klatki schodowej)	104,00	304,72
Parter	(powierzchnia całkowita)			675,80	–
	(powierzchnia użytkowa)			566,70	1 802,11
	Pion administracyjny			47,50	151,05
		1.03	Kancelaria główna	22,20	70,60
		1.08	Pomieszczenie oficera dyżurnego	14,00	44,52
		1.09	Centrala telefoniczna	11,30	35,93
	Pion sanitarny			43,00	136,74
		1.05	Toalety	15,50	49,29
		1.06	Umywalnia	27,50	87,45

	Zespół pomieszczeń bytowych		385,00	1 224,30
	1.01	Izba żołnierska (sypialna)	175,00	556,50
	1.02	Izba żołnierska (sypialna)	84,60	269,03
	1.04	Świetlica (izba dzienna)	85,50	271,89
	1.07	Izba dla drużyny dyżurnej	39,90	126,88
	Komunikacja		91,20	290,02
	1.10	Komunikacja (bez klatki schodowej)	91,20	290,02
	Sutereana (powierzchnia całkowita)		679,10	–
	(powierzchnia użytkowa)		536,50	1 609,50
	Zespół wartowni nr 6		44,70	134,10
	0.01	Wartownia nr 6 (izba bojowa) z przedsionkiem	31,40	94,20
	0.02	Elektrownia bojowa (maszynownia)	13,30	39,90
	Pomieszczenia techniczne		107,10	321,30
	0.03	Magazyn	13,00	39,00
	0.04	Pralnia	12,30	36,90
	0.05	Hydrofornia	12,50	37,50
	0.06	Umywalnia	6,70	20,10
	0.07	Rozdzielnia elektryczna	10,20	30,60
	0.08	Piec centralnego ogrzewania	11,30	33,90
	0.09	Magazyn	21,70	65,10
	0.10	Dodatkowa izba bojowa	4,50	13,50
	0.11	Magazyn amunicji	14,90	44,70
	Zespół schronu dowództwa		25,30	75,90
	0.12	Radiostacja	8,90	26,70
	0.13	Przedsionek	4,10	12,30
	0.14	Pomieszczenie telefonisty	3,20	9,60
	0.15	Bojowe pomieszczenie dowódcy	9,10	27,30
	Zespół jadalni		201,00	603,00
	0.15	Kuchnia	32,50	97,50
	0.16	Zmywalnia	21,00	63,00
	0.17	Magazyn żywności	21,00	63,00
	0.18	Jadalnia	126,50	379,50
	Zespół garaży		79,60	238,80
	0.19	Garaż	29,90	89,70
	0.20	Przedsionek	19,80	59,40
	0.21	Rusznikarnia	29,90	89,70
	Komunikacja		78,80	236,40
		Komunikacja (bez klatki schodowej)	78,80	236,40
Całość	powierzchnia użytkowa		1 477,60	4 508,60
	powierzchnia całkowita, wraz z powierzchnią dachu		2 526,70	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie m.in. wybranych dokumentów z AP w Gdańsku⁵⁷.

⁵⁷ Ibid., 259/1617, Wykaz sprzętu pomieszczeniowego dla Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte, Westerplatte, 1937 r., 81. Według powyższej dokumentacji na obecnym etapie

SUTERENA

Przyziemie (wzmocniona suterena) stanowił duży schron dla dowództwa i załogi, w tym odwodów, pełniący również funkcje magazynowe. Według pierwotnych założeń schron mógł przyjąć $\frac{2}{3}$ ze składu 88 żołnierzy. W trakcie badań rozpoznano, że znalazły się tam szczególnie ważne dla potencjalnej obrony pomieszczenia, tj. radiostacja, elektrownia bojowa, ujęcie wody, agregaty, magazyny broni, amunicji oraz żywności, kuchnia wraz z jadalnią, warsztat rusznikarza z garażami⁵⁸ oraz przede wszystkim kabina bojowa – tzw. wartownia nr 6⁵⁹.

Pomieszczenia bojowe dowódcy

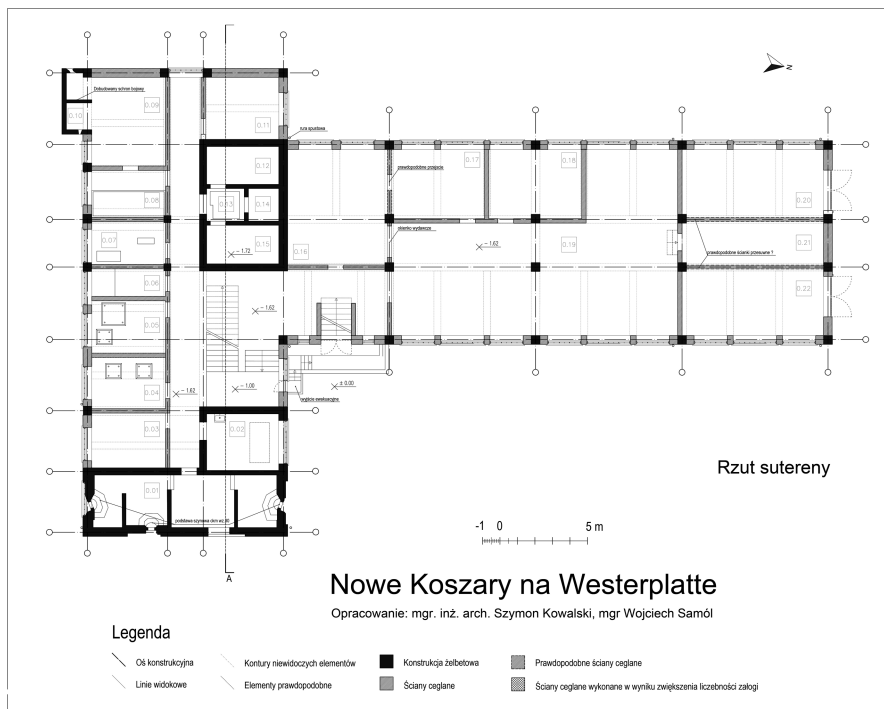
Najistotniejszym pomieszczeniem w piwnicy był schron bojowy dowódcy garnizonu na Westerplatte, rozpoznany przez autorów w trakcie badań architektonicznych w obiekcie, w literaturze wielokrotnie oraz błędnie uważany za magazyny amunicji⁶⁰, połączony przedsionkiem z pomieszczeniem radiostacji. Pomieszczenia zostały otoczone żelbetową ścianą oraz stropem o grubości ok. 40 cm. Zlokalizowane w centralnej części, w obrębie piwnic, miały być odporne na ostrzał oraz naloty przez zabezpieczenie dwoma stropami i jednym detonacyjnym, aby nawet w wypadku częściowego zniszczenia koszar i zawalenia części obiektu nadal możliwe było dowodzenie i prowadzenie obrony WST. Pomieszczenie było w rzeczywistości najważniejszym rangą elementem koszar, świadczą o tym dodatkowo m.in. odciski

badań nierozpoznane co do szczegółowej lokalizacji w obiekcie pozostają następujące pomieszczenia: służbowe „Związku Strzeleckiego” (najprawdopodobniej nieużywane w 1939 r.), magazyn broni dla podoficerów, podoficera służbowego, dowódcy pogotowia, kancelarii, żywności oraz magazynu broni dla kompanii.

⁵⁸ W 1939 r. pomieszczenia wykorzystywano jako miejsce składowania broni wsparcia piechoty, tj. dział, moździerzy itp., dlatego przed rozpoczęciem wojny dla pojazdów przygotowano nowe miejsca postojowe poza budynkiem koszar, a w garażach można było ulokować materiały wojenne.

⁵⁹ Wartownie to nazwa zwyczajowa dla nowo wybudowanych obiektów, które zapewniały funkcje bytowe dla wartowników. Izba bojowa w koszarach nie miała funkcji wartowniczej dla przebywającej tam załogi, podobnie jak stanowiska bojowe znajdujące się w podpiwniczeniu willi podoficerskiej, stąd w istocie obiekty te nie powinny być nazywane wartowniami w pełnym tego słowa znaczeniu.

⁶⁰ Wynika to prawdopodobnie z korzystania ze wspomnień Leonarda Piotrowskiego i jego schematu narysowanego z pamięci po wojnie, który ugruntował się w Flisowski, zebr., oprac., wstęp, *Westerplatte* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1959), 294. Według pierwotnych założeń z tego miejsca zamierzano kierować obroną placówki w trakcie zagrożenia, o czym świadczy zaplecze komunikacyjne oraz stanowczo wzmocniona konstrukcja grupy pomieszczeń. Można jednak założyć, że w okresie pokojowym składowano tam tymczasowo amunicję.

Ryc. 9. Rzut sutereny
Źródło: opracowanie własne.

parkietu układanego w jodełkę, zachowane w postaci reliktyw kleju klepek wraz ze spoinami, charakterystyczne dla pomieszczeń o wysokiej randze i jedynie w suterenie. Takie wykończenie podłogi w pomieszczeniach magazynowych nie miałyby jakiegokolwiek uzasadnienia. To prawdopodobnie właśnie tutaj mjr Henryk Sucharski przebywał większą część obrony Składnicy.

Drugim pomieszczeniem z tej grupy było stanowisko radiostacji wraz z pomieszczeniem dla operatora sprzętu. Dzięki zlokalizowaniu przy szachcie kominowym, rozpoznanym przez autorów, możliwe było wyprowadzenie okablowania do anten na dach koszar. Do pomieszczeń doprowadzone zostały liczne przewody poprzez przewody techniczne znajdujące się w posadzce oraz w przestrzeni pod przedsionkiem⁶¹.

⁶¹ Przykład dostosowywania pomieszczenia dla central telefonicznych – CAW-WBH, BIGISZ, I.302.4.2031, Załącznik nr 2 (Projekt pomieszczenia dla centrali telefonicznej) z 1939 r., Warszawa, styczeń 1939 r., b.p. – gdzie dla aparatury przewidywano największe z pomieszczeń, a pozostałe wykorzystywane były na m.in: wentylatornię, maszynownię, doprowadzenie przewodów czy miejsce dla akumulatorów, które miały znaczne rozmiary. Za: AP w Gdańsku, KGRPwG, 259/1609, Oferta firmy NIFE, dla Westerplatte, Warszawa, 9 XII 1937 r., 3–4, dowiadujemy się

Tak zwana wartownia nr 6

Kolejną częścią piwnic była utajona izba bojowa – tzw. wartownia nr 6 wraz z zapasową elektrownią bojową⁶². Pomieszczenia te zlokalizowane były we wschodniej części skrzydła południowego. Tajemnica prawdziwej funkcji części koszar była zachowana nawet przed załogą WST do wiosny 1939 r. Autorzy ustalili na podstawie wspomnień, że tylko niewielka nadterminowa część żołnierzy wiedziała o rzeczywistej funkcji zamkniętych na co dzień pomieszczeń⁶³.

W toku badań architektonicznych ustalono również, że zewnętrzna strona wartowni także została zamaskowana przez wykonanie blend oraz osadzenie w nich typowej stolarki okiennej, podobnej jak w innych oknach sutereny. Dzięki temu uzyskano złudzenie zwykłych okien, kryjących jednak strzelnice CKM-ów wz. 30. Strona niemiecka, pomimo zastosowanego kamuflażu, już na przełomie 1935 i 1936 r. знаła prawdopodobne wyposażenie obiektu w kabiny bojowe. Świadczy o tym fakt, że wielokrotnie nad Westerplatte wykonywano zwiadowcze fotografie lotnicze, mające uszczegóławiać stan wiedzy wywiadu III Rzeszy, w tym badano i starano się oznaczyć pola ostrzału polskich pozycji⁶⁴. Pomieszczenia bojowe zostały wyposażone w 3 stanowiska dla CKM wz. 30, z pogrubioną ścianą czołową⁶⁵, oddzielone ścianami działowymi, chroniące obrońców na sąsiednich stanowiskach zarówno przed rykoszetami, jak i bezpośrednim ostrzałem. Niestety, wartownia nigdy nie została w pełni wyposażona, m.in. zabrakło przy-

o wymiarach baterii stalowo-niklowo-kadmowych o pojemności 250 amp. godz. (długość: 1,36 m i 1,53 m i wadze odpowiednio 162 i 180 kg). Oprócz radiostacji akumulatory wykorzystywały inne urządzenia WST, jednak należało przewidzieć także specjalne miejsce dla ich składowania.

⁶² Z pomieszczeniem tym wiąże się jedyne zachowane plany dla fragmentu budynku koszar. Zob. więcej: ryc. 3 – projekt elektrowni zapasowej z budynku koszar; AP w Gdańsku, KGRPwG, 1620, Plan ustawienia zespołu elektrycznego autorstwa biura inż. Stanisława Szatnickiego (24 XI 1937 r.), Warszawa, 203, 205, 207, 209; oraz zachowane schematy instalacji elektrycznej dla budynku koszar z rozpisaniem podpiętych pod nie urządzeń oraz oświetlenia alarmowego (specjalnego).

⁶³ Górniewicz-Kurowska, *Westerplaczczy*, 99, relacja Władysława Barana.

⁶⁴ *Denkschrift über die polnische Landesbefestigung*, ryc. 31, a przede wszystkim źródło dla treści tej mapy, czyli mozaika zdjęć lotniczych z lutego 1936 r. opublikowana przez: Jan Szkudliński, „Wojskowa składnica tranzytowa na Westerplatte w świetle nowych niemieckich materiałów archiwalnych”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 16 (67), nr 3 (253) (2015): 141–159; Dostępne w: Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim (dalej: BA-MA), OKM/Marinekommandoamt der Reichsmarine und Kriegsmarine RM 20/1967, Marinekommandoamt, Abteilung Marinennachrichtendienst, Fremde Marinen, Polen Küstenbefestigungen, Pionowe zdjęcie lotnicze z 1936 r., b.p.; mapa z wstępnego rozpoznania wywiadowczego półwyspu: ibid., Tajny plan Westerplatte (stan na styczeń 1936 r.), b.p.

⁶⁵ Rozwiązanie analogiczne do innych pomieszczeń bojowych na terenie składnicy.

kręcanych czołowych płyt pancernych chroniących karabiny maszynowe i obsługę. Ostatecznie nie zainstalowano również aktywnego systemu oddymiania gazów prochowych, pomimo wcześniej przewidzianej instalacji, której relikty, rozpoznane przez autorów, w postaci śladów po podporach z prętów stalowych do dziś znajdują się na ścianach wartowni. Z powodu niezamontowania czołowych płyt pancernych oraz gazoszczelnych drzwi⁶⁶ zapewniono jedynie minimalną wentylację stanowisk bojowych, przez co możliwości bojowe stanowisk uległy znacznej redukcji.

Pola ostrzału stanowisk strzeleckich były skierowane na północny wschód (w kierunku schronów amunicyjnych), wschód (wzdłuż alei Brzozowej) oraz południowy wschód w stronę wartowni nr 2 i dawnego pruskiego schronu amunicyjnego. Co istotne, przebieg działań wojennych spowodował, że w bezpośredniej walce wartownia nr 6 nie uczestniczyła. W trakcie obrony ranny został jeden z żołnierzy obsady wartowni w wyniku bardzo bliskiej eksplozji pocisku moździerzowego, który uszkodził fragment ściany w południowej części pomieszczenia i ranił polskiego obrońcę, a uszkodzenia obiektu w czasie tego zdarzenia są widoczne do dziś. Już po zakończeniu budowy obiektu w 1938 r. zdecydowano o wzmocnieniu obrony okrężnej koszar, w tym zabezpieczeniu podejścia do wartowni nr 6 od strony południowej. Wykonano dodatkowy niski żelbetowy schron bojowy wychodzący poza obrys budynku, z dwoma strzelnicami dla broni ręcznej, przedzielonymi ścianą działową. Działania te wpisywały się w realizację wzmocniania potencjału obronnego koszar.

Kuchnię wraz z jadalnią zlokalizowano w północnym skrzydle i można było dostać się do nich jedynie schodząc klatką schodową⁶⁷ oraz przechodząc przez mały korytarz, zwężony przez konstrukcję widoczną od spodu krótkich schodów głównego wejścia, gdzie np. umieszczono rannych w trakcie obrony⁶⁸. Po obu stronach tej niszy, dostrzegalne na archiwalnych zdjęciach, są niewielkie okienka, których typ nie pojawia się nigdzie indziej

⁶⁶ AP w Gdańsku, KGRPWG, 1621, Przekaz materiałowy nr 149 z 31 VII 1939 r., 102; dot. zamówienia i potwierdzenia odebrania na Westerplatte przekazu drzwi gazoszczelnych w dniu 23 VIII 1939 r. Nasuwa się pytanie, które z pomieszczeń było przystosowane, gdyż wymagało to pełnej i niezależnej jego wentylacji. Prawdopodobnie mogło to być pomieszczenie izby bojowej lub dowódcy wraz z radiostacją, z racji wpasowujących się wymiarów dla zamówionych drzwi tj. 1720 x 800 mm.

⁶⁷ Na spoczniku schodów, przylegającym ścianą do wejścia do koszar, zdecydowano się na umiejscowienie zapasowego wejścia do obiektu – wyjścia ewakuacyjnego, którego dotychczas nie rozpoznano, gdyż nie ujmowano go na planach inwentaryzacyjnych.

⁶⁸ Mylnie sądzono, że jest to jedno najbezpieczniejszych ogólnodostępnych miejsc w koszarach. Półotwarty charakter nie zabezpieczył w pełni przed skutkami wybuchu na klatce schodowej.

w obiekcie⁶⁹. Po lewej stronie od wejścia do jadalni znajdowało się, uwiecznione na jednej z fotografii⁷⁰, okienko wydawcze na posiłki. Z jadalni również wydzielono dwa pomieszczenia, prawdopodobnie podręczny magazyn żywności (spizarnia) oraz umywalnia. Ściany działowe wykonano wzdłuż jednego z podciągów. Prawdopodobne jest istnienie przejścia bezpośrednio między pomieszczeniem umywalni a kuchnią.

Z jadalni istniało przejście do sekcji garaży⁷¹. Dzięki zachowanym wspomnieniom Leonarda Piotrowskiego⁷² oraz archiwalnym zdjęciom⁷³ ustalono, że poziom posadzki w garażach różnił się od jadalni. Był najprawdopodobniej odpowiadający rzędnej dla kabin bojowych w wartowni nr 6. Ze wspomnień rusznikarza wynika, że przestrzeń była podzielona na 3 pomieszczenia za pomocą suwanej ściany, która mogła być dobudowana już po oddaniu obiektu do użytku⁷⁴. Przez garaże prowadziło trzecie możliwe wyjście z sutereny, poza schodami i wyłazem awaryjnym. Potencjalnie obręb tych pomieszczeń, najpewniej także wzmocnionych, pozwalał na ulokowanie dogodnych pozycji strzeleckich w oknach.

PARTER

Kondygnacja parteru usytuowana była ok. 1,3 m nad poziomem gruntu, a dostęp do niej został zapewniony dzięki schodom prowadzącym z głównego wejścia. Opierając się na wspomnieniach westerplatczyków oraz analizie materiałów źródłowych ustalono szereg funkcji dla pomieszczeń na parterze budynku, część jednak wciąż pozostaje domniemana.

W skrzydle północnym koszar, po prawej stronie od wejścia głównego, znajdowała się główna, duża sala żołnierska, co wynika również z analizy

⁶⁹ Prawdopodobną hipotezą jest istnienie w tym miejscu dwóch strzelnic do obrony wejścia głównego do koszar broniących podejścia na wprost po obu stronach drzwi. Zobacz więcej w: CAW-WBH, BIGISZ, I.302.4.2084, Siłakowski, Referat. Sprawa budowy koszar, Warszawa, 17 I 1936 r., b.p., schematyczne ukazanie form obrony okrężnej obiektów koszarowych.

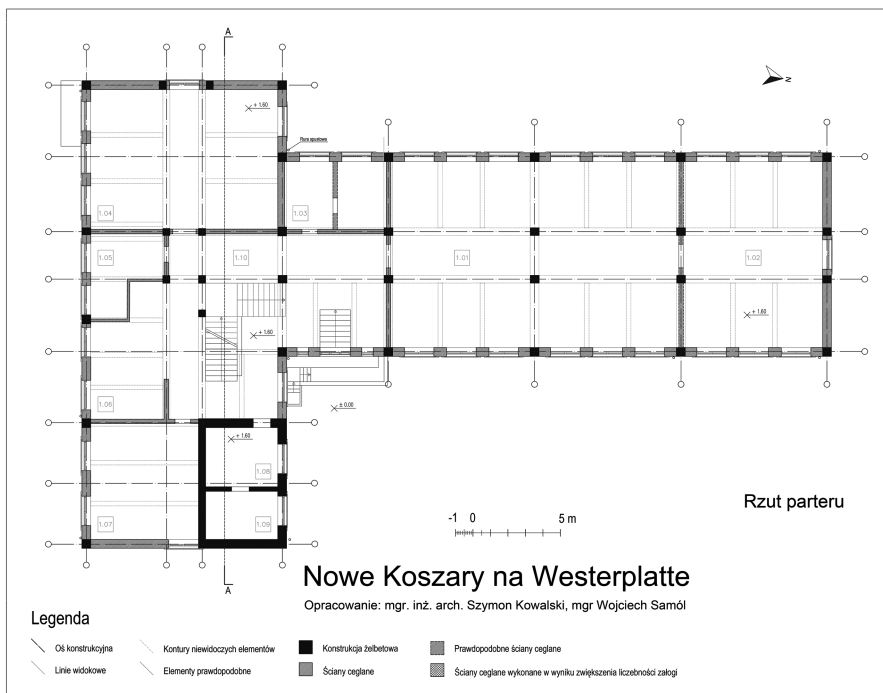
⁷⁰ Bundesarchiv Koblenz (dalej: BAK), zesp. fotografii: Bild 183-1989-0516-507, Zdjęcie propagandowe wykonane na potrzeby kampanii ukazujące salę jadalną w suterenie koszar, Westerplatte, wrzesień 1939 r.

⁷¹ Górnikiewicz-Kurowska, *Westerplatczycy*, 98, relacja Władysława Barana.

⁷² Flisowski, zebr., oprac., wstęp, *Westerplatte* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1974), 293–296.

⁷³ Jak np.: BAK, zesp. fotografii: Bild 183-1988-0201-509 lub inne ze zbiorów Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku (dalej: MIIWŚ): Rafał Borkowski, „Historia Nowych Koszar na Westerplatte”, Trójmiasto.pl, dostęp listopad 30, 2023, <https://historia.trojmiasto.pl/Historia-Nowych-Koszar-na-Westerplatte-n148998.html>; „System obronny Wojskowej Składnicy Tranzytowej”, Muzeum II Wojny Światowej, dostęp listopad 30, 2023, <https://muzeum1939.pl/system-obronny-wojskowej-skladnicy-tranzytowej/timeline/163.html>.

⁷⁴ Górnikiewicz, *Lwy*, 44, plan sutereny.

Ryc. 10. Rzut parteru
Źródło: opracowanie własne.

fotografii archiwalnych⁷⁵. Zastanawiający jest jednak podział na dodatkowe pomieszczenie pod tarasem, związany najpewniej z kolejnym pomieszczeniem bytowym żołnierzy – izbą dowódcy dyżurnego wymaganą dla przygotowywania rozprawdzanych wart. W salach żołnierskich i w pozostałych pomieszczeniach bytowych na tej kondygnacji również zachowały się relikty parkietów w postaci odcisków w kleju, które to jednoznacznie wskazują na ich funkcję. Tutaj też powinna znajdować się sala wykładowa połączona ze świetlicą żołnierską (salą dzienną).

Naprzeciw schodów wejściowych zlokalizowano kancelarię załogi, gdzie stale urzędował pracownik cywilny Donat Zdunkiewicz i szef załogi chor. Józef Pełka. Takie umiejscowienie zapewniało ciągły dozór wejścia

⁷⁵ Do analizy wykorzystano m.in. zdjęcia z zasobu MIIWŚ, Kolekcja Fotografii, MIIWŚ/RZ/74; 1207; 1325; 1641/38; 1641/39; 1641/40; 1641/41; 5660/8 1–2 oraz Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni (dalej: MMW), Kolekcja Fotografii Westerplatte, MMW/926; 937; 939; 968; 5260; 6559; 6560; 6561; 6562, a także wybrane ilustracje z albumu Pająka, zbiory prywatne Andrzeja Ditricha oraz Wojciecha Samóla.

głównego oraz korytarza. Pomieszczenie dla usprawnienia pracy znajdujących się we wnętrzu mogło zostać podzielone na dwie części.

Zaraz przy klatce schodowej, umiejscowiono pokój oficera służbowego załogi, a w amfiladzie kolejne pomieszczenie, gdzie zlokalizowana była m.in. centrala telefoniczna ze stale urzędującym telefonistą. To tutaj mieściła się szafa pancerna dla akt tajnych oraz ogniotrwała kasa z zasobami gotówki interwencyjnej oraz najważniejszą dokumentacją składnicy. Pomieszczenia znajdowały się ponad kabinami wartowni nr 6 i nad zapasową elektrownią koszar obsługiwaną przez por. Grodeckiego. Należy wspomnieć, że właśnie te pomieszczenia zostały dodatkowo zabezpieczone pełną ścianą żelbetową, a okna wychodziły na północ, w kierunku placu apelowego. Strop wykonany ponad izbą bojową i tarasem został zdecydowanie pogrubiony do przekroju prawie 45 cm. Skutkowało to zdecydowanym wzmocnieniem narożnika północno-wschodniego skrzydła południowego koszar.

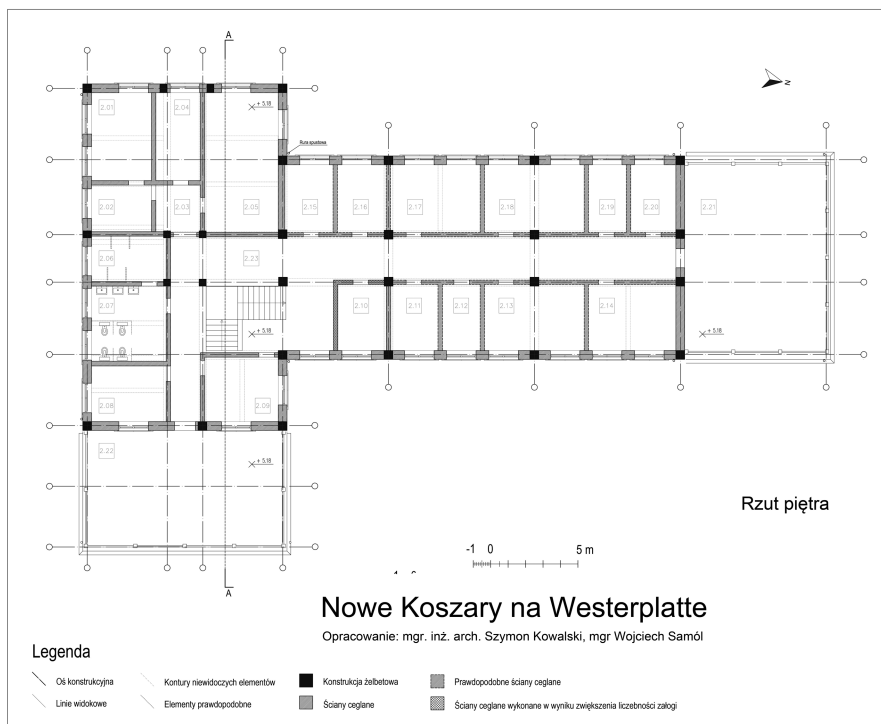
Z obiegającego klatkę schodową korytarza był jeszcze dostęp do prawdopodobnej świetlicy oraz pomieszczeń sanitarnych. Toalety zostały rozpoznane po śladach ścian działowych oraz otworach technicznych na rury ustępowe, a także po analizie fotografii wykonanej zaraz po kapitulacji, na której prawdopodobnie widać otwarte drzwi do kabin toaletowych. Pierwotnie sądzono, że na tej kondygnacji zlokalizowano również tzw. izbę chorych, przepisowo wyposażoną w izolatkę, jednak w toku badań zaproponowano w tym miejscu izbę drużyny dyżurnej⁷⁶. W nietypowy sposób doświetlono samą klatkę schodową oraz korytarze, biegnące na tej kondygnacji, przez prawdopodobnie półotwartą umywalnię.

PIĘTRO

Na pierwsze piętro, ok. 5 m ponad poziom gruntu, prowadziła jedynie droga przez główną klatkę schodową. Była to kondygnacja z kancelarią dowódcy wraz z biurami oraz częścią mieszkalną korpusu podoficerskiego. Pokoje miały zapewniony dostęp z korytarza, tutaj również uwydatnia się podatność konstrukcji na przekształcenia oraz modernistyczna idea wolnego planu, dzięki czemu można było wydzielić korytarz oraz pokoje inaczej niż na parterze, bez potrzeby zmian konstrukcji.

Autorzy chcieliby zwrócić uwagę, że w przededniu działań wojennych układ wewnętrzny pomieszczeń mógł jeszcze ulegać dalej idącym zmianom, np. poprzez wyodrębnienie dodatkowych mniejszych pomieszczeń

⁷⁶ Pomieszczenie zostało najprawdopodobniej uszkodzone wraz z pierwszymi salwami okrętu Schleswig-Holstein 1 IX 1939 r., o czym wspominają relacje obrońców. Zobacz więcej w relacji plut. Józefa Bieniasza: Flisowski, zebr., oprac., wstęp, *Westerplatte* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1974), 213.

Ryc. 11. Rzut piętra
Źródło: opracowanie własne.

i murowanie ścian między oknami. Świadectwem różnego rodzaju szybkich i doraźnych przebudów jest prawdopodobne wymurowanie ścian wyodrębniających dodatkowe pomieszczenie z przestrzeni korytarza i klatki schodowej, uwiecznione na zdjęciu ukazującym skutki nalotu oraz przebicia stropu dachu koszar. Z pewnością dodatkowy pokój wykonano już po pierwszym oddaniu obiektu do użytku. Świadczy o tym brak wykończenia pomieszczenia w postaci niewykonania tynków na cegle. Na zaprezentowanych w artykule schematach układ pomieszczeń ustalony przez autorów na podstawie wnikliwej analizy zdjęć archiwalnych, mimo wszystko może być opatrzone błędem, stąd też oznaczono je jako elementy prawdopodobne.

Z głównego korytarza biegnącego przez środek budynku możliwe było wyjście na dwa tarasy. Oba zostały ozdobione tą samą dekoracyjną betonową balustradą. Na piętrze również znalazł się węzeł sanitarny, bardziej rozbudowany niż na parterze, ze względu na to, że uzupełniono go o sekcję z kabinami pryszniców, przeznaczonymi dla podoficerów. Pierwotne usytuowanie łaźni dla szeregowych z WST, znajdujące się w pomieszczeniu budynku kasyna podoficerskiego (wcześniejszego *Kurhausu*) według

zachowanych planów z 1939 r. wciąż tam się znajdowało, stąd do budynku nowo oddanych koszar nie wprowadzono pomieszczenia przystosowanego dla tego rodzaju obsługi potrzeb szeregowych⁷⁷.

Zachodnia część skrzydła południowego, jak ustalono podczas badań architektonicznych, została podzielona na 4 pokoje oraz przedsionek. Przechodni charakter części dość małych pomieszczeń może nasuwać hipotezę o zlokalizowaniu tu biura i kancelarii komendanta składnicy, czyli najpewniej przestrzeni codziennej pracy dowódcy i jego zastępcy. Po drugiej, wschodniej stronie skrzydła koszar, zostały zlokalizowane dwa niewielkie pokoiki, których okna były skierowane na taras. Ich dokładne przeznaczenie nie zostało do tej pory rozpoznane, jednak lokalizacja ponad pomieszczeniem służbowym parteru może sugerować także podobną funkcję odbiegającą od innych przestrzeni bytowych dla załogi. Zlokalizowano tam najpewniej izbę chorych oraz możliwe, że także kwarantannę.

DACH

Dostęp na dach, ok. 8,3 m nad poziomem gruntu, został zapewniony przez kryty wyłaz dachowy, obsługiwany zapewne przy pomocy drabiny, ze względu na zlokalizowanie otworu w stropie korytarza w obrębie obejścia klatki schodowej. Interesujący jest fakt, że wieńcząca koszary historyzująca attyka o wysokości około 1,8 m mogła w pełni zakrywać wyjście na dach. W toku badań odnaleziono relikty wywiewek kanalizacyjnych, które to pomogły zlokalizować węzły sanitarne we wnętrzu obiektu. Na dachu do dziś zachowane jest przebicie stropu spowodowane bombardowaniem z 2 września 1939 r. Trafienie, które spowodowało zniszczenia klatki schodowej koszar, stanowi dowód zasadności wykonanej konstrukcji, która ochroniła znajdującą się w suterenie załogę. Pozostałe zachowane dziś dwa otwory są prawdopodobnie świadectwem walk w 1945 r., gdyż na analizowanych zdjęciach lotniczych dokumentujących stan zaraz po nalocie śladów tych przebić autorzy nie zlokalizowali⁷⁸. Powierzchnia dachu była jedną z najwyższych położonych na Westerplatte, umożliwiając dozór placówki, jak i przestrzeni powietrznej ponad składnicą. Nie zapewniała jednak bezpieczeństwa względem możliwego, górującego ponad obiektem ostrzału z najwyższych budynków znajdujących się po drugiej stronie kanału portowego, co dobitnie ukazała obrona składnicy w 1939 r.

⁷⁷ AP w Gdańsku, KGRPwG, 1621, Plan rzutu parteru budynku kasyna podoficerskiego z kwietnia 1939 r., Westerplatte, 189.

⁷⁸ Przykładowe zdjęcia ukazujące zniszczenia dokonane w dniach 3 i 6 IX 1939 r.: BA-MA, Schwere und mittlere Kampfschiffe der Reichsmarine und Kriegsmarine, RM 134/316, Ukosne zdjęcia lotnicze, seria nr L.30 zdjęcie nr 32 oraz seria nr L.32 zdjęcia nr: 24 i 29, b.p.

Wykończenie wnętrz oraz detale

Ryc. 12. Przekrój A–A
Źródło: opracowanie własne.

Budynek koszar, po korektach wykonanych przez Zachwatowicza, został przyozdobiony szeregiem dodatkowych detali. Najważniejszym i najbardziej symbolicznym, znajdującym się ponad wejściem do koszar, była z pewnością płaskorzeźba stylizowanego orła z elementami militarnymi, wykonana pierwotnie przez Konrada Srzednickiego na trzech płytach z czerwonego piaskowca trembowlańskiego⁷⁹. W tle odkute zostały panoplia, co ciekawe, wśród flag oraz kul armatnich można doszukać się nowoczesnych jak na tamte czasy szabel, bagnetów oraz karabinów. Płyty, pomimo zdemontowania i prawdopodobnie częściowej dewastacji w trakcie wojny, dziś znajdują się w Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni, natomiast przed koszarami eksponowana jest kopia tego zabytku wykonana w końcu lat dziewięćdziesiątych XX w.

Kolejnym elementem stanowiącym o wyjątkowym charakterze obiektu była attyka, przywodząca na myśl okres renesansu, wpisująca się w duch polskiego stylu narodowego okresu XX w.⁸⁰ Wykonana ze zbrojonego

⁷⁹ „Opowieści na czas kwarantanny VI/1 – oryginalny orzeł z Westerplatte”, Muzeum Marynarki Wojennej, dostęp sierpień 25, 2023, <https://muzeummw.pl/orzel-z-westerplatte/>. Forma samego reliefu znajduje analogie w innych obiektach o przeznaczeniu militarnym w Polsce.

⁸⁰ CAW-WBH, Oddział III Sztabu Generalnego (Głównego), I.303.6.96, Pismo mjr. Mieczysława Kruszewskiego do szefa WW Komisariatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej

betonu, wsparta na większych słupach narożnych, z płycinami oraz rozdzielającymi je mniejszymi słupkami podkreślającymi rytmikę założenia. Charakterystyczne płyciny, z wycięciem w postaci fragmentu koła oraz dodatkowym dekorowanym otworem pośrodku, były wykonywane bezpośrednio w miejscu ich posadowienia na dachu⁸¹. Elementy te mocowane były do stropu z gzymsu przez pręty zbrojeniowe. Większość attyki została w znacznym stopniu zniszczona podczas pierwszych dni walk na Westerplatte w 1939 r. Pozostałe elementy, które przerwały nalot, a stanowiły zagrożenie, zostały rozebrane przez polskich więźniów do 1940 r. Obecnie zachowały się jedynie fragmenty balustrady tarasu z pierwszego piętra oraz jeden słup narożny na dachu.

Kolejnymi detalami były oprawy narożników budynku w postaci bonionowania, jak wykazały badania – wszystkie skrajne zostały wykonane z cegły dziurawki pokrytej tynkiem, oraz podzielone na płyty, które były bezpośrednio mocowane do słupów żelbetowych, a relikty tych mocowań są widoczne na obiekcie do dziś.

W wyniku badań *in situ* oraz szerszych prac archeologicznych w postaci porównywania zachowanych fragmentów malowań wartowni (1, 4 i 5) ustalono prawdopodobną kolorystykę obiektu. Do wykonania wyprawy barwnej użyto tynków w kolorze angielskiego różu, podobnie jak w wartowni nr 1 i 4⁸², do dziś zachowały się relikty tynków oraz kolorystyka we wschodniej części istniejącego skrzydła koszar. Obiekt nie został maskowany przez wynikający z ustaleń Ligi Narodów zakaz o wznoszenia budowli obronnych na terenie półwyspu⁸³, jednak samo zastosowanie koloru zbliżonego do różu angielskiego miało upodabniać nowo powstałe obiekty do pokurortowej zabudowy występującej na Westerplatte.

We wnętrzu zastosowano tynki tradycyjne, układane na trzcinie przewiązanej drutem pod dachami oraz w części suterren na ścianach zewnętrznych.

w Gdańsku z 18 VI 1936 r. dołączone do wiadomości szefowi Wydziału [Oddziału] III Sztabu Głównego, Gdańsk, b.p.

⁸¹ Hipoteza o zastosowaniu tych otworów jako strzelnic wydaje się mocno przesadzona. Najbardziej prawdopodobna jest chęć zastosowania deklaratywnego ornamentu z możliwością skrytej obserwacji z dachu wraz z ewentualnością roztawiania na płaskim dachu koszar ręcznej broni przeciwlotniczej (karabinów maszynowych).

⁸² Opracowanie konserwatorskie dotyczące m.in. pierwotnego koloru wartowni nr 4: Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku (dalej: AWUOZ), Dokumentacja Westerplatte, Dokumentacja Konserwatorska, budynek nr 26 (dawna wartownia nr 4) na terenie JW. 2305 w kompleksie wojskowym Gdańsk Westerplatte, wykonana przez Janusza Sobczyka w lipcu-sierpniu 2015 r.

⁸³ Proces budowlany był objęty szczególnym nadzorem kontrwywiadu wojskowego WP. Co ciekawe, w pierwszych założeniach dla wartowni zaproponowano wyprawy tynkarskie w malowaniu czterobarwnym.

Była to technika stosowana dość powszechnie w tamtym czasie dla prostej izolacji termicznej obiektu. W wyniku badań stratygraficznych rozpoznano dwie warstwy malarskie z różnych lat. Najprawdopodobniej jest to związane z raportem wspominającym o złym wykonaniu wypraw tynkarskich oraz konieczności ich remontu zaraz po ukończeniu budowy w 1937 r.⁸⁴ W pomieszczeniach mieszkalnych i bytowych, tj. świetlicach oraz tych szczególnie istotnych ze względu na administracyjną i reprezentacyjną funkcję, zastosowano parkiety ułożone w jodełkę klejone rodzajem bitumu. Relikty parkietów zachowały się też w izbach żołnierskich (na parterze) oraz w pomieszczeniu bojowym dowódcy (w suterenie). Najpewniej większa część pomieszczeń na piętrze wykończona została za pomocą drewnianego parkietu, znacznie bardziej komfortowego w codziennym użytkowaniu obiektu niż płytki czy wylewki betonowe – potwierdzają to zresztą zachowane rozkazy komendanta składnicy o zatrudnieniu parkieciarzy i osób odpowiedzialnych za wykańczanie pomieszczeń.

Kolejnym rodzajem wykończenia posadzki były płytki ceramiczne, zastosowane w dwóch kolorach, białym oraz czarnym, a układane we wzory geometryczne na korytarzach, w łazienkach oraz części piwnic⁸⁵. Wartym wspomnienia jest wykończenie żelbetowych schodów, które wykonano ze szlifowanego lastryko. Ostatnim rozpoznany sposób wykonywania posadzek, jest betonowa, niewykończona forma znajdująca się np. w kabinie bojowej, magazynie opału czy pomniejszych pomieszczeniach sutereny.

Stolarkę okienną koszar można podzielić na dwie grupy: wykonaną dla pomieszczeń piwnicy oraz pozostałej części pomieszczeń na wyższych kondygnacjach koszar. Kondygnacje mieszkalne zostały wyposażone w okna drewniane, skrzynkowe, w celu polepszenia warunków termicznych i, podobnie jak pozostałe, były malowane na biało. W piwnicach zastosowano dwa rodzaje stolarki metalowej, o trzech oraz czterech szybach – kwaterach, z ramami malowanymi na biało. W celu zwiększenia ilości światła na poziomie piwnic wykonano od wewnątrz glify, a dodatkowo na każdym parapecie znajdował się rowek do zbierania kropli okiennych. Ciekawym detalem jest zaprojektowanie w ramach środkowych okien formy zaczepów z możliwością ustawiania podpórek dla karabinów w postaci uchwytych do broni ręcznej. Do dziś przetrwała jedna rama okna piwnicznego oraz fragment ościeża drzwi ewakuacyjnych.

⁸⁴ Istnienie słabej jakości tynków znajduje odzwierciedlenie w rozkazach komendanta WST, gdzie m.in. spotykamy informację, że spadały w pomieszczeniach bytowych załogi, zaraz po oddaniu obiektu jeszcze w 1937 r.

⁸⁵ Interesujące analogie dla wykorzystanych ówczesznie materiałów odnajdujemy w: Robert Hirsch, *Ochrona i konserwacja historycznej architektury modernistycznej Gdyni* (Gdańsk: Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, 2021), 277–285.

Zniszczenia

Podczas prowadzenia obrony we wrześniu 1939 r. okna koszarowe zostały doraźnie zabezpieczone workami z piaskiem i deskami w celu zwiększenia biernej ochrony przed odłamkami. Sposób zabezpieczenia został uchwycony m.in. na fotografiach archiwalnych. Realizacje innych tego typu prac zostały np. ukazane w instrukcjach i periodykach traktujących o zabezpieczaniu obiektów cywilnych i wojskowych przed skutkami nalotów⁸⁶. Podczas obrony koszar zostały trafione bombą lotniczą o wagomiarze 250 kg podczas nalotu 2 września 1939 r., która wybiła dziurę w stropie. Zniszczeniu uległa także większość attyki na dachu koszar. Ponadto liczne uszkodzenia na elewacji⁸⁷ świadczą o bezpośrednim ostrzale koszar przez stronę niemiecką. Mimo zaciętych walk obiekt przetrwał obronę w dość dobrym stanie, a zasadnicza konstrukcja nie została uszkodzona, pomimo nalotu. Co zrozumiałe, obiekt w trakcie obrony stracił większość szklenia w oknach, natomiast jego stan we wnętrzu pozostał nierozpoznany.

Po kapitulacji polskiej załogi oraz zdobyciu przez Niemców półwyspu, dokonano inspekcji oraz przeglądu zabudowań koszar. Prawdopodobnie zostały wykonane pomiary oraz inwentaryzacje, niestety nieodnalezione do dziś, których świadectwo pośrednio rozpoznajemy w przekazach oraz ocalałych dokumentach strony niemieckiej⁸⁸.

Zaraz po zakończeniu walk w 1939 r. urządzono na Westerplatte filię obozu w Nowym Porcie podobóz *Stutthof*, w celu uporządkowania terenu pobojuwiska. Robotnicy przymusowi rozebrali budynki kurortowe, a m.in. cegła rozbiórkowa czy grzejniki C.O. posłużyły za budulec komendantury w Sztutowie⁸⁹. Z zachowanych fotografii można ustalić zakres prac zabezpieczających budynek koszar oraz zasugerować, że z koszar prawdopodob-

⁸⁶ Józef Siłakowski i Kazimierz Biesiekierski, „Schrony przeciwlotnicze”, *Przegląd Wojskowo-Techniczny* – *Saper* 6, z. 5, t. 14 (1933): 583–585.

⁸⁷ Do dziś zachowało się wiele reliktyw z walk września 1939 r., mimo późniejszych znacznych zniszczeń. W szczególności interesujące są postrzeliny, zachowane na północno-wschodnim betonowym narożniku skrzydła południowego. Można je zidentyfikować, korzystając z fotografii archiwalnych przedstawiających stan koszar po walkach.

⁸⁸ *Oberkommando der Wehrmacht* złożyło 3 XI 1939 r. Ministrowi Spraw Zagranicznych Rzeszy sprawozdanie z badań stanu uzbrojenia i urządzeń militarnych na Westerplatte. Informacja za: IPMS, Akta Westerplatte, MAR.A.II.6/1/2, płk. Józef Siłakowski, Organizacja obronna Westerplatte w wojnie 1939, Buenos Aires, 1958 r., 32; Z pewnością po zajęciu składnicy strona niemiecka wykonała dokumentację obiektów o charakterze militarnym. Świadczyć o tym liczne zdjęcia, w tym opracowanie MIIWS/RZ/4, Bericht des Linienschiffes „Schleswig-Holstein” über die Befestigungslagen der Westerplatte, 30 IX 1939 r. W raporcie oficera *Kriegsmarine* koszar zostały zinwentaryzowane jedynie w obrębie kabin izb bojowych.

⁸⁹ Autorzy wysuwają hipotezę, zgodnie z którą w wyniku rozbiórek na terenie Westerplatte możliwe było przeprowadzenie częściowo rozbiórki wewnątrz obiektu, zwłaszcza ścian

nie częściowo zdemontowano wyposażenie. Uzupełniono doraźnie m.in. braki okien w postaci zabicia części otworów deskami. Podczas wizyty Adolfa Hitlera na Westerplatte 21 września 1939 r. wizytowano również budynek koszar, co ukazują liczne zdjęcia archiwalne. Prawdopodobnie jesienią 1939 r. obiekt użytkowany był przez więźniów obozu *Stutthof* aż do 1940 r. Zgodnie z analizą fotografii z zimy 1940 r. autorzy rozpoznali wtórne palenisko umiejscowione w suterenie obiektu, w południowym skrzydle koszar, co doskonale ukazuje sposób doraźnego dostosowania koszar do potrzeb bytowych. Jak wynika z analizy zdjęć lotniczych zwiadu alianckiego⁹⁰, obiekt prawdopodobnie od 1940 r. mógł być w ograniczonym zakresie użytkowany przez *Kriegsmarine*. Sugeruje to wydzielenie obszaru półwyspu i silna rozbudowa infrastruktury portowo-magazynowej w obrębie basenu amunicyjnego oraz zabezpieczenie przeciwlotnicze w ramach rozbudowy stanowisk artylerii przeciwlotniczej u ujścia kanału portowego.

Na początku 1945 r. teren Westerplatte został ponownie ufortyfikowany przez wykonanie sieci okopów. Ostatnie analizowane zdjęcia lotnicze z 24 marca 1945 r.⁹¹ ukazują budynek koszar z zewnątrz w niezmienionej od jesieni 1939 r. formie. Po zdobyciu Gdańska jednostki niemieckie wycofywały się m.in. przez półwysep, który broniony był do końca marca 1945 r.⁹² Opierając się na dostępnych źródłach, autorzy nie są w stanie obecnie ustalić, jak intensywne walki toczone były o półwysep, jednak po analizie zdjęć wykonanych po walkach wynika, że teren basenu amunicyjnego i okoliczne obiekty zostały w bardzo znacznym stopniu zniszczone⁹³. Jak bardzo ucierpiały koszary i czy wykorzystywano obiekt do stawiania oporu Armii Czerwonej, to najbardziej nurtujące pytania. Tuż przed kapitulacją Niemcy najpewniej wysadzili magazyny oraz nadbrzeże basenu

działowych, w celu pozyskania materiału budowlanego w postaci cegły oraz przebudowy pomieszczeń do ewentualnych innych celów.

⁹⁰ Na potrzeby artykułu wykonano kwerendę w archiwach zagranicznych BA-MA, National Collection of Aerial Photography (dalej: NCAP) oraz National Archives and Records Administration (dalej: NARA) uzyskując liczne zdjęcia lotnicze dla półwyspu Westerplatte obejmujące lata 1939–1945. Łącznie udało się porównać dane z ponad 30 nalotów fotograficznych, które stanowią 1/3 wszystkich przelotów wykonywanych w czasie wojny m.in. na potrzeby zwiadu lotniczego aliantów nad Zatoką Gdańską. Zobacz więcej: Samól et al., „Where the Second World War”, przyp. 44–48.

⁹¹ NCAP, 106G/5095, Frame: 3062 z 24 III 1945 r.

⁹² Dmitriy Panto, „Niemiecko-sowieckie walki o Westerplatte w marcu–kwietniu 1945 r.”, *Wojna i Pamięć* 4 (2022): 100–112. Wart odnotowania jest także fakt rozmieszczenia w 1945 r. na Westerplatte dowództwa 2 Armii, zobacz więcej w: Tomasz Gliniecki, *Gdańsk 45. Działania zbrojne* (Sztutowo: Muzeum Stutthof, 2024), 59 oraz przypis 21.

⁹³ Kamil Anduła, *I. Warszawska Brygada Pancerna im. Bohaterów Westerplatte* (Warszawa: Wydawnictwo Tetrakon, 2015), 454.

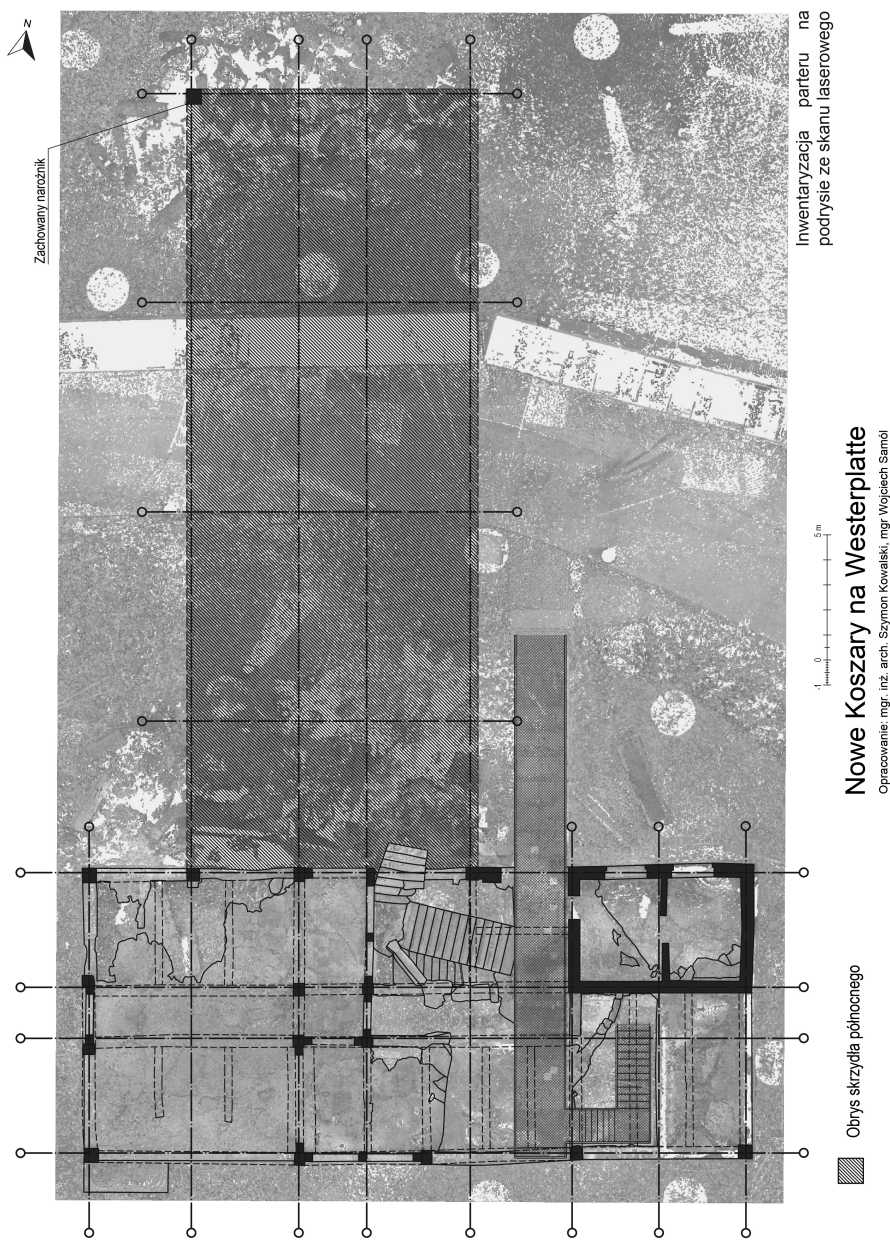
amunicyjnego. Hipoteza o wysadzeniu koszar w 1945 r. przez Niemców wydaje się mniej prawdopodobna ze względu na ograniczoną ilość materiałów wybuchowych⁹⁴ oraz brak strategicznego znaczenia obiektu, jednak nie można tego wykluczyć. Drugą hipotezą jest zniszczenie obiektu już po walkach. Zrobić to mogła Armia Czerwona, w ramach zabezpieczenia swoich tyłów, bądź saperzy Wojska Polskiego detonujący znajdowane w okolicy niewybuchy. Wydaje się zatem, że zniszczenia dwóch obiektów – koszar i elektrowni przy basenie amunicyjnym – mogły być wykonane w tym samym czasie.

Nowe ustalenia – dyskusja

W toku badań stwierdzono, że obiekt koszar został z pewnością dostosowany do zakwaterowania zwiększonej załogi. Przebudowę rozpoczęto najpewniej na wiosnę 1939 r., gdyż w rozkazach komendanta odnajdujemy zapotrzebowanie na dodatkowych murarzy, tynkarzy, elektryków, parkieciarzy itp. pracowników sezonowych. Ich prace w ramach przebudów stwierdzono na obiekcie i mogły stanowić przygotowanie do dalszych prac w obrębie koszar, których już nie wykonano. Stwierdzono, że budynek był wyjątkowo podatny na przekształcenia, stąd trudnością jest wskazanie układu pierwotnego (projektowego), o ile taki w ogóle istniał, gdyż autorzy sugerują, że koncepcja i ogólny projekt budynku był dostosowywany na miejscu i w rysunkach warsztatowych, a nie w ramach ogólnego projektu budowlanego. Szczególnie interesująca wydaje się dyspozycja żeber i słupów, które najczęściej nie są w osi lub są wtórnie uzupełnianie, co także może stanowić dowód na wykonywanie prac na miejscu z pominięciem dokładnego projektu technicznego konstrukcji budynku.

Autorzy sugerują, że pierwotny projekt przypominał koncepcję płk. Siłakowskiego o głównym bloku bez wartowni i garaży [ryc. 6]. Rozbudowa dotyczyła przede wszystkim przekształceń o charakterze militarnym, po których z pewnością chciano pozostawić jak najmniej śladów. W skrzydle północnym, z powodu braku dostępnych reliktów, nie jest możliwe na tym etapie dokładne odtworzenie układu pomieszczeń. Zaproponowane rzuty, w szczególności dla parteru i piętra, stanowią pierwszą próbę całościowego opracowania architektonicznego obiektu. Przebadanie sutereny-przyziemia w toku przyszłych prac archeologicznych jest najprawdopodobniej jedynym sposobem zarówno uszczegółowienia wiedzy, jak i zweryfikowania

⁹⁴ Chociaż sam obiekt mógł służyć jako magazyn amunicji, zwłaszcza jego najniżej położone pomieszczenia, a w obrębie półwyspu zlokalizowana była zarówno artyleria przeciwlotnicza, jak i konwencjonalna, związana z działaniami frontowymi. Możliwa jest hipoteza o trafieniu koszar podczas walk i detonacji zgromadzonej amunicji.

Ryc. 13. Rzut parteru nowych koszar z zaznaczonym obrysem północnego skrzydła wraz z jego jedynym zachowanym narożnikiem
Źródło: opracowanie własne.

zaproponowanych w modelu budynku rozwiązań. W tym miejscu warto nakreślić postulaty badawcze dla tych działań, tj.:

- odkrycie całości zasięgu budynku w północnym skrzydle;
- zbadanie sposobu fundamentowania ścian sutereny;
- w miarę możliwości zbadanie podstaw, fundamentów głównych słupów nośnych, oraz fundamentowania ścian;
- ustalenie podziałów wewnętrznych w suterenie;
- określenie wytycznych konserwatorskich związanych z ewentualnym eksponowaniem reliktyw północnego skrzydła koszar;
- rozpoznanie infrastruktury towarzyszącej tj. przyłączy wody, odprowadzenia deszczówki i ścieków, energia i komunikacja dla obiektu⁹⁵.

Przedstawione w artykule tezy należy traktować jako zasygnalizowanie złożoności tematu oraz podsumowanie aktualnego stanu badań wraz z ustaleniami autorów, którzy dołożyli wszelkich starań, aby zdecydowanie pogłębić stan wiedzy. Brak zachowanego projektu, czy też inwentaryzacji powykonawczej z epoki oraz obecnie brak ponad połowy bryły koszar częściowo przekreślają możliwości ostatecznego rozpoznania całego obiektu. Dzięki przebadaniu konstrukcji, otrzymamy nowy zasób danych dla dalszych rozważań nad budownictwem koszar nie tylko na Westerplatte, ale także dla budownictwa wojskowego II Rzeczypospolitej w drugiej połowie lat trzydziestych XX w.

Pomimo prowadzonej kilkakrotnie konserwacji obiektu w celu ustabilizowania ruin, wraz z upływem czasu doszło do degradacji części zabiegów. W szczególności pokrycie papą dachu zostało w kilku miejscach przebite, skutkując przenikaniem do wnętrza ruin wody. Dodatkowo odsłonięte pręty zbrojeniowe, częściowo zabezpieczane środkami żywicznymi, wymagają dalszych zabiegów konserwujących, aby zatrzymać postępującą korozję. Jest to szczególnie istotne ze względu na to, że niektóre pręty częściowo trzymają fragmenty odłamów betonowych. Dodatkowo we wnętrzach systematycznie pojawiają się graffiti oraz napisy wyrzeźbione w tynku.

Autorzy sugerują całościowe potraktowanie konserwacji nowych koszar, które to przy budowie założenia pomnikowego w 1966 r. nie zostało zrealizowane w satysfakcjonujący sposób, zabezpieczający istniejącą materię oraz uczceniową całość założenia koszarowego. Z pewnością odsłonięcie reliktyw skrzydła północnego, uporządkowanie terenu wokół koszar oraz częściowe, oczywiście w sposób bezpieczny, udostępnienie reliktyw do zwiedzania, dałoby pełny obraz nowych koszar na Westerplatte i wprowadziło nową wartość na terenie dzisiejszego Pomnika Historii Pola Bitwy na Westerplatte.

⁹⁵ AWUOZ, Dokumentacja Westerplatte, Joanna Jarzęcka-Stąporek, Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego na Westerplatte działka nr 68, obręb 62 w 2020 r. (mps); Program prac archeologicznych na terenie działki 68 obręb 62 na Westerplatte w Gdańsku, 2024 r., 5. Zwraca uwagę rozpoznanie archeologiczne interesującej infrastruktury technicznej, jak filtry i szamba koszar.

Podsumowanie

W toku badań prowadzonych na terenie dawnych koszar WST na Westerplatte, rozpoznano nowe przeznaczenia pomieszczeń, opracowano koncepcję całego usytuowania pomieszczeń i rzutów ścian, dzięki ustaleniom pogłębiono stan wiedzy o koszarach, tym samym o historii obrony WST. Zdaniem autorów kolejnym krokiem powinno być skonfrontowanie ustaleń z planowanymi badaniami archeologicznymi na obszarze skrzydła północnego, jak i uzupełnienie wyników prac w ramach dokumentacji przyszłego plenerowego muzeum Westerplatte.

Bibliografia

Archiwa

- Archiwum Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni
 - Kolekcja Fotografii Westerplatte
- Archiwum Państwowe w Gdańsku
 - Akta Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Gdańsku
 - Związek Polskich Artystów Plastyków w Gdańsku
- Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku
 - Dokumentacja Konserwatorska
- Archiwum Wydziału Urbanistyki i Architektury Urzędu Miasta Gdańsk
 - Dokumentacja Westerplatte
- Bundesarchiv Koblenz
 - Bild
- Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim
 - OKM/Marinekommandoamt der Reichsmarine und Kriegsmarine
 - Schwere und mittlere Kampfschiffe der Reichsmarine und Kriegsmarine
- Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego
 - Akta Personalne i Odznaczeniowe
 - Biuro Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych
 - Oddział III Sztabu Generalnego (Głównego)
- Instytut i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie
 - Akta Westerplatte
- Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
 - Zbiór fotografii
- National Collection of Aerial Photography
 - Aerial photography

Akta prawne

- Karta ochrony historycznych ruin (zasady ochrony historycznych ruin) przyjęta uchwałą Walnego Zgromadzenia Członków PKN ICOMOS w dniu 4 grudnia 2012 r. [Icomos-poland.org/pl](http://www.icomos-poland.org/pl). Dostęp wrzesień 15, 2023. <http://www.icomos-poland.org/pl/dokumenty/uchwaly/130-karta-ochrony-historycznych-ruin.html>.
- Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych.

Źródła drukowane

- Antliche Urkunden zur Konvention zwischen Danzig und Polen vom 15. November 1920: zusammengestellt und mit Begleitbericht versehen von der nach Paris entsandten Delegation der Freien Stadt Danzig.* Gdańsk: Druck von U. Schroth, 1920.
- Denkschrift über die polnische Landesbefestigung.* Berlin: b.w., 1941.
- Inwentaryzacja koszar wykonana pod kierunkiem Krzysztofa Biskupa przez W. Drozda i M. Leszczyńskiego w 1983 r., mps.
- Koncepcja architektoniczna Muzeum Westerplatte sporządzona przez Igora Strzoka, 2006 r., mps.
- Król, Aleksander, red. *Budownictwo wojskowe 1918–1935. Historia, przepisy, zasady, normy.* T. 1–2. Warszawa: Departament Budownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych, 1936.
- Projekt zabezpieczenia ruin koszar wykonany przez Szymona Graczyka oraz Tomasza Celewicz, Opracowanie zostało złożone do Wydziału Kultury i Ochrony Zabytków w Gdańsku w lutym 2001 r.
- Schoszberg, Hans. *Budownictwo przeciwlotnicze. Podstawy zabezpieczenia budowlanego od bomb lotniczych przy planowaniu kraju, wznoszeniu budynków oraz budowie schronów przeciwlotniczych.* Tłum. Kazimierz Biesiekierski. Warszawa: Zarząd Główny Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, 1935.

Wspomnienia i relacje

- Dąbrowski, Franciszek. *Wspomnienia z obrony Westerplatte.* Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1957.
- Flisowski, Zbigniew, zebra., oprac., wstęp. *Westerplatte.* Warszawa: Wydawnictwo MON, 1959; 1974.
- Górniewicz, Stanisława. *Lwy z Westerplatte.* Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1983.
- Maisner, Zofia. *Obrony Westerplatte.* Warszawa: Wydawnictwo MON, 1950.

Opracowania

- Adams, Simon. *World War II.* Londyn: DK Eyewitness Books, 2004.
- Anduła, Kamil. *1. Warszawska Brygada Pancerna im. Bohaterów Westerplatte.* Warszawa: Wydawnictwo Tetragon, 2015.
- Arrighetti, Andrea, Stefano Bertocci, Andrea Lumini, i Federico Cioli. „Multidisciplinary study for the documentation of the Ramintoja Church in Vilnius. Development of 3D models for virtualization and historical reconstruction”. *Disegnarecon* 14, nr 27 (2022): 13.1–13.16. <https://doi.org/10.20365/disegnarecon.27.2021.13>.
- Biskup, Krzysztof. „Znaczenie obrony Westerplatte 1–7.IX.1939”. *Infort* 15, nr 1 (1999): 1–7.
- Błyskosz, Tomasz. „Westerplatte – przekształcenia pola bitwy po 1945 r. (do początku XXI w.)”. W *Materialne pozostałości konfliktów i zbrodni XX wieku w świetle najnowszych badań archeologicznych*. Red. Hanna Mik i Wirginia Węglińska, 342–362. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, 2019.
- Dargacz, Janusz. *Od Sopotu Po Stogi. Początki Kąpielisk Morskich w Okolicach Gdańska (1800–1870).* Gdańsk: Muzeum Gdańska, 2020.
- Ditrich, Andrzej. „Rekonstrukcje komputerowe historycznych budowli na terenie byłej Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte”. W *Materialne pozostałości*

- konfliktów i zbrodni XX wieku w świetle najnowszych badań archeologicznych*. Red. Hanna Mik i Wirginia Węglińska, 363–392. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, 2019.
- Drzycimski, Andrzej. „Losy westerplaczyków”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 17 (68), nr 4 (258) (2016): 13–46.
- Drzycimski, Andrzej. *Westerplatte. Cz. 1, Reduta w budowie 1926–1939*. Gdańsk: Fundacja Gdańska, 2014.
- Drzycimski, Andrzej. *Westerplatte. Cz. 2, Reduta wojenna*. Gdańsk: Fundacja Gdańska, 2014.
- Dudek, Marcin. *Fortyfikacje Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte*. Warszawa: Edipresse Polska, 2015.
- Dziewanowski, Adam. *Wartownia nr 5 na Westerplatte w świetle badań archeologicznych i źródeł historycznych*. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, 2024 (w druku).
- Gliniecki, Tomasz. *Gdańsk 45. Działania zbrojne*. Sztutowo: Muzeum Stutthof, 2024.
- Górniewicz-Kurowska, Stanisława. *Westerplaczczy. Losy obrońców Wojskowej Składnicy Tranzytowej*. Gdańsk: Wydawnictwo Marpress, 2012.
- Hirsch, Robert. *Ochrona i konserwacja historycznej architektury modernistycznej Gdyni*. Gdańsk: Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, 2021.
- Kucharski, Szymon. „Ostatni fort zachodu ku wschodnim rubieżom: Wilno jako obóz i obszar warowny w latach 1922–1939”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 17 (68), nr 2–3 (256–257) (2016): 145–200.
- Le Corbusier. *W stronę architektury*. Tłum. Tomasz Swoboda. Warszawa: Fundacja Centrum Architektury, 2012.
- Majewski, Piotr, i Małgorzata Pleskaczyńska, red. *Jan Zachwatowicz. 1900–1983. Architekt*. Warszawa: Arx Regia Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego, 2013.
- Malawska, Iga. „Trwała ruina – zasady i praktyka”. W *Trwała ruina, problemy utrzymania i adaptacji*. Red. Bogusław Szmygin, 81–92. Lublin: Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, 2006.
- Panto, Dmitriy. „Niemiecko-sowieckie walki o Westerplatte w marcu–kwietniu 1945 r.” *Wojna i Pamięć* 4 (2022): 100–112.
- Rut, Sławomir, Wojciech Samół, i Jarosław Tuliszka. *Westerplaczczy – lista 1939. Skład załogi Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte w Wolnym Mieście Gdańsku 1 września 1939*. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, 2023.
- Samół, Wojciech, Szymon Kowalski, Arkadiusz Woźniakowski, i Piotr Samół. „Where the Second World War in Europe Broke Out: The Land-Scape History of Westerplatte, Gdańsk Danzig”. *Land* 12 (2023): 1–22. <https://doi.org/10.3390/land12030596>.
- Siłakowski, Józef, i Kazimierz Biesiekierski. „Schrony przeciwlotnicze”. *Przegląd Wojskowo-Techniczny – Saper* 6, z. 5, t. 14 (1933): 569–644.
- Smaczny, Henryk. *Polskie budownictwo wojskowe i przemysł zbrojeniowy 1919–1939*. Białystok: Wydawca Polskie Stowarzyszenie Morskie-Gospodarcze, 2001.
- Szkudliński, Jan. „Wojskowa składnica tranzytowa na Westerplatte w świetle nowych niemieckich materiałów archiwalnych”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 16 (67), nr 3 (253) (2015): 141–159.
- Szmygin, Bogusław. „Ochrona zabytkowych ruin – założenia do teorii i praktyki”. *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego* 6 (2018): 191–200.

- Tajchman, Jan. „Adaptacje zabytków architektury w świetle współczesnej teorii ochrony i konserwacji dóbr kultury”. W *Konserwacja, wzmacnianie i modernizacja budowlanych obiektów historycznych i współczesnych. Materiały pokonferencyjne. Konferencja naukowo-techniczna*. Red. Gustaw Rakowski, 131–142. Kielce: Politechnika Świętokrzyska, 2001.
- Tajchman, Jan. „Ruiny historyczne jako przedmiot troski konserwatorskiej – uwagi o metodzie”. *Ochrona Zabytków* 4 (2005): 27–45.
- Tuliszka, Jarosław. *Westerplatte 1926–1939*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002.

Źródła internetowe

- Borkowski, Rafał. „Historia Nowych Koszar na Westerplatte”. *Trojmiasto.pl*. Dostęp listopad 30, 2023. <https://historia.trojmiasto.pl/Historia-Nowych-Koszar-na-Westerplatte-n148998.html>.
- Drzenska, Łukasz. „Koszary forteczne w Bobrownikach”. *Fortyfikacje.pl*. Dostęp listopad 16, 2023. <https://www.fortyfikacje.pl/kompedium/publikacje/forteczni/bobrowniki.pdf>.
- „Opowieści na czas kwarantanny VI/1 – oryginalny orzeł z Westerplatte”. Muzeum Marynarki Wojennej. Dostęp sierpień 25, 2023. <https://muzeummw.pl/orzel-z-westerplatte/>.
- „System obronny Wojskowej Składnicy Tranzytowej”. Muzeum II Wojny Światowej. Dostęp listopad 30, 2023. <https://muzeum1939.pl/system-obronny-wojskowej-skladnicy-tranzytowej/timeline/163.html>.

Prace niepublikowane

- Derdzikowski, Wacław. „Bój o Westerplatte”. Włocławek, 1950, mps.
- Domagała, Tadeusz. „Główne założenia programowe Muzeum Walki Oręża Polskiego pt.: «Westerplatte – Wisłoujście»”. Gdańsk, 1974, mps.

STRESZCZENIE

Szymon Kowalski, Wojciech Samół, Architektura oraz historia tzw. nowych koszar na Westerplatte w latach 1933–2023

Przedmiotem badań opisanych w artykule jest budynek tzw. nowych koszar na terenie Wojskowej Składnicy Tranzytowej (WST) na Westerplatte, który pełnił kluczową rolę w planie obrony polskiej placówki. Pomimo jego częściowo zachowanej bryły, nie został on do tej pory należycie rozpoznany w toku badań architektonicznych. W niniejszej pracy przedstawiono wyniki badań prowadzonych w latach 2019–2023, przedstawiono pierwotny wygląd, układ funkcjonalny oraz historię powstania koszar. W badaniach wykorzystano interdyscyplinarne metody, takie jak skanowanie laserowe z wykorzystaniem chmury punktów, fotogrametrię oraz metody tradycyjne, aby dokładnie zinventaryzować oraz zidentyfikować zachowaną substancję obiektu. Na podstawie inwentaryzacji oraz serii kwerend archiwalnych autorzy, przy użyciu technik modelowania 3D stworzyli wirtualną rekonstrukcję

obiekty przedstawiającą stan przed wybuchem II wojny światowej. Model posłużył za krzyżową weryfikację źródeł z zachowaną substancją koszar. W artykule zaprezentowano także po raz pierwszy widoki elewacji, przekrój oraz rzuty pięter, które ukazały organizację przestrzenną oraz funkcjonalną wnętrza budynku wraz z reinterpretacją funkcji poszczególnych pomieszczeń. Wyniki badań, często zmieniają i uszczegółowiają dotychczasowe ustalenia badaczy oraz znacząco pogłębiają stan wiedzy na temat historii tego unikalnego reliktu polskiej architektury XX w. Autorzy sądzą, że opublikowane po raz pierwszy całościowe wyniki zachęcą do dalszych badań nad tematem koszar oraz znacząco przysłużą się ochronie tego unikalnego dziedzictwa na Westerplatte.

Słowa kluczowe: II wojna światowa, architektura modernizmu, budowa i fortyfikacja tzw. nowych koszar na Westerplatte, budownictwo wojskowe, Wojskowa Składnica Tranzytowa na Westerplatte

SUMMARY

Szymon Kowalski, Wojciech Samól, The Architecture and History of the so-called New Barracks on Westerplatte between 1933–2023

The subject of the article is the building of the so-called new barracks on the premises of the Military Transit Depot on Westerplatte, which played a key role in the defense plan of the Polish facility. Despite its partially preserved shape, it has not yet been properly recognized in architectural research. This paper presents the results of research conducted between 2019–2023, which presented the original appearance, functional layout and history of the barracks. The research used interdisciplinary methods, such as laser scanning using a point cloud, photogrammetry, and traditional methods to accurately inventorize and identify the preserved substance of the building. Based on the inventory and a series of archival queries, the authors created a virtual reconstruction of the building using 3D modeling techniques, presenting its state before the outbreak of World War II. The model served as a cross-verification of sources with the preserved substance of the barracks. The article also presented for the first time views of the elevation, cross-section and floor plans, which showed the spatial and functional organization of the interior of the building along with a reinterpretation of the functions of individual rooms. The research results updated previous findings and significantly deepen the state of knowledge about the history of this unique relic of Polish 20th-century architecture. The authors believe that the comprehensive results published for the first time will encourage further research on the subject of the barracks and will significantly contribute to the protection of this unique piece of Polish heritage on Westerplatte.

Keywords: World War II, modernist architecture, construction and fortification of the so-called new barracks on Westerplatte, military construction, Military Transit Depot on Westerplatte

ZUSAMMENFASSUNG

Szymon Kowalski, Wojciech Samól, Architektur und Geschichte der sogenannten Neuen Kaserne auf der Westerplatte von 1933 bis 2023

Gegenstand dieses Artikels ist der Bau der so genannten Neuen Kaserne auf dem Gelände des Militärischen Transitdepots auf der Westerplatte, die eine Schlüsselrolle im Plan zur Verteidigung des polnischen Vorpostens spielte. Trotz ihrer teilweise erhaltenen Bausubstanz wurde sie in der Architekturforschung bisher nicht hinlänglich gewürdigt. Die vorliegende Arbeit stellt die Ergebnisse der zwischen 2019 und 2023 durchgeführten Forschungen vor, in deren Verlauf das ursprüngliche Aussehen, die funktionale Anordnung und die Baugeschichte der Kaserne dargestellt werden. Die Forschung nutzte interdisziplinäre Methoden wie Punktwolken-Laserscanning, Photogrammetrie und traditionelle Methoden, um die erhaltene Substanz des Gebäudes genau zu inventarisieren und zu identifizieren. Auf der Grundlage der Bestandsaufnahme und einer Reihe von Archiv-recherchen erstellten die Autoren mit Hilfe von 3D-Modellierungstechniken eine virtuelle Rekonstruktion der Anlage, die den Zustand vor Ausbruch des Zweiten Weltkriegs darstellt. Das Modell diente als Abgleich zwischen den Quellen und der erhaltenen Substanz der Kaserne. In dem Artikel werden außerdem erstmals Ansichten des Aufrisses, des Querschnitts und der Grundrisse vorgestellt, die die räumliche und funktionale Organisation des Gebäudeinneren sowie eine Neuinterpretation der Funktion der einzelnen Räume zeigen. Die Forschungsergebnisse verändern und präzisieren oft die bisherigen Erkenntnisse der Forscher und vertiefen den Wissensstand über die Geschichte dieses einzigartigen Relikts der polnischen Architektur des 20. Jahrhunderts erheblich. Die Autoren sind der Meinung, dass die erstmals veröffentlichten, umfassenden Ergebnisse weitere Forschungen zum Thema Kaserne anregen und wesentlich zur Erhaltung dieses einzigartigen Erbes auf der Westerplatte beitragen werden.

Schlüsselwörter: Zweiter Weltkrieg, Architektur der Moderne, Bau und Befestigung der so genannten neuen Kaserne auf der Westerplatte, Militärbau, Militärisches Durchgangslager Westerplatte